

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Katolická teologická fakulta

Katedra pastorálních oborů a právních věd

Bc. Pavel Sládek

DĚTSTVÍ VE STŘEDOVĚKÉ SPOLEČNOSTI

Diplomová práce

Vedoucí práce: ThLic. PhDr. Marek Matějka, Ph.D.

PRAHA 2010

Tímto bych chtěl poděkovat své rodině, která mě podporovala při studiu. Jeho součástí je vypracování této diplomové práce. Také děkuji ThLic. PhDr. Marku Matějkovi, Ph.D. za jeho cenné rady a vedení.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval samostatně a v seznamu literatury uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil.

V Praze 10. března 2010

OBSAH

Úvod	4
1 Období středověku.....	7
1.1 Toskánský katastr z roku 1427	9
1.2 Morová rána a její důsledek.....	10
1.3 Středověký člověk a jeho život.....	13
1.4 Průměrná délka života.....	16
2 Středověká rodina.....	18
2.1 Pohled na ženu a muže.....	20
2.2 Činnosti ženy	22
2.3 Sňatkový věk.....	24
2.4 Vznik manželství	27
2.4.1 Pohledy na manželství	30
2.4.2 Sexualita (nejen) v manželství.....	32
2.4.3 Antikoncepční prostředky ve středověku	34
2.5 Nevěra – tresty a oběti	36
2.6 Těhotenství.....	38
2.6.1 Narození dítěte	39
2.6.2 Kojenci - těžký vstup do života	42
2.7 Chlapci versus dívky.....	44
3 Křest dítěte	46
4 Dětství ve středověku.....	50
4.1 Vztah rodičů k dětem	50
4.2 Arigsovo tvrzení	53
4.3 Reakce na Arigsovo tvrzení.....	54
4.4 Možný původ pojetí dětství	56
4.5 Dítě svatým?	57
4.6 Děti v královských rodinách	59
4.7 Děti v chudých rodinách	62
5 Systém vzdělávání ve středověku	64
5.1 Univerzity a jejich přínos.....	65
5.2 Kniha a knihovny.....	68
5.3 Vzdělávání a výchova dětí	69
5.3.1 Dítě v královské rodině.....	71
5.3.2 Dítě od sedmi let.....	72
5.4 Změny v přístupu ke vzdělání během středověku.....	73
Závěr	75
Seznam použité literatury	77
Abstract.....	79
Resumé.....	80

Úvod

Historie má v sobě něco tajemného, skrytého, současně však i něco kouzelného a přitažlivého. Pro jednotlivá období dějin máme různá označení a časová ohraničení. V knihách se můžeme dočíst o významných událostech, o panovnických rodech a charakteristikách, které byly význačné pro jednotlivé historické úseky. Můžeme se dozvědět o konkrétních přínosech pro lidstvo, ale zároveň máme popsány temné části dějin, které ho zasáhly negativním způsobem. Historie je věcí minulosti, kterou nelze vrátit zpět, ale můžeme z ní čerpat inspiraci a poučit se z chyb, které udělali naši předkové. Nutno je však podotknout, že nemáme k dispozici kompletní historické prameny o událostech. Proto naše zkoumání historie a hledání objektivní historické pravdy nemusí vést vždy ke konečnému cíli. A tak mnoho našich domněnek, které nyní považujeme za definitivní, může být za několik let nahrazeno novými objevy a poznatky.

K napsání této diplomové práce mě inspirovaly dvě zásadní skutečnosti. Jedna vychází z mého zájmu o dějiny, a proto jsem hledal téma, ve kterém bych se mohl obohatit o hlubší znalosti historického charakteru. Na druhé straně jsem chtěl, aby toto téma bylo přínosem pro ostatní. Zásadní rozhodnutím však přišlo rok po narození mé dcery.

Určitě si položíte otázku, co mají společného dějiny s narozením potomka. Minulost je konstantní, naproti tomu dětství a dospívání je velmi dynamické. Na první pohled se nám historie může zdát nezajímavá a nudná, neboť nás nemůže ničím překvapit. Na druhou stranu se provádějí různá zkoumání nejmodernější výpočetní technikou, která by nám mohla pomoci objasnit nejasné části historie. Na tomto poli objevování současně pracují archeologové, ale i velké množství historiků a plno dalších odborníků, kteří se snaží dopátrat pravdy.

Naproti tomu u narození, dětství, výchovy a dospívání nelze předem určit, kam se bude ubírat. My pouze předpokládáme a sbíráme potřebná data pro další vývoj našeho potomka. Máme k dispozici informace, které nám přinášejí různé internetové portály, časopisy, knížky, osobní rady či zkušenosti dalších osob. Hledáme ty nejlepší možné varianty, které by zaručeně přinesly úspěch. Mnohdy však narážíme na to, že i to nejlepší doporučení u nás nefunguje. Těch důvodů může být obrovské množství, dovolím si tvrdit, že jedním z nich může být originalita. Se zmíněným bodem se setkáme i v této diplomové práci. Velmi obecně můžeme pojmut dětství, ale samozřejmě bychom se mohli setkat s případy, které nám naše vnímání obrátí opačným pohledem.

Pro analýzu jsem si vybral dobu, která v dějinách lidstva zaujímá tisíc let a označuje se středověk. Je to poměrně dlouhá doba a může nám připadat jako velmi

vzdálená a cizí. Na druhou stranu existuje velké množství jevů, které nás spojují s touto dobou. O středověku by se dalo napsat velké množství knížek z různých pohledů. Tuto dobu mám osobně velmi rád a důvody, proč k ní mám osobní sympatie, jsou: významné teologické osobnosti, z jejichž děl můžeme čerpat do současnosti, rozvoj univerzit či vznik historických památek.

Za cíl této diplomové práce jsem si stanovil analýzu kategorie dětství v percepci středověkých lidí. Popíši tuto periodu lidského života a zda se dá hovořit obecně o dětství ve středověku či tento úsek jako by vůbec neexistoval. Jaké hlavní faktory měly vliv na (ne)prožívání dětství? Mohli rodiče či nejbližší příbuzní ovlivnit, aby se jejich děti mohly těšit z tohoto bezstarostného období? Budu hledat odpovědi na otázky, zda existovaly rozdíly ve výchovném a vzdělávacím procesu mezi pohlavími a dětmi z královské a chudé rodiny. Chtěl bych také zmínit vliv křesťanství na morálku a chování středověkých lidí a popsat vnímání svátosti křtu ve společnosti.

V úvodu této diplomové práce je třeba podotknout, že téma dětství je v odborné literatuře zmiňováno pouze okrajově, a proto moje badání vychází z omezeného zdroje dat a informací. I přes uvedené skutečnosti jsem toho názoru, že určitý obraz dětství je možno vykreslit, i když v mnohém ohledu bude velmi pravděpodobný a obecný.

Svoji diplomovou práci jsem rozdělil do pěti hlavních částí. První kapitola je přiblížením života lidí ve středověku v jeho velmi hrubých obrysech. Je zde vymezení středověku s rozdělením na jednotlivé části. Vzhledem k cíli této diplomové práce popisují demografické změny ve společnosti, které nastaly kvůli morové ráně, protože měla vliv na utváření rodiny, a tím pádem i na prožívání dětství.

Posléze jsou popsány podmínky vzniku manželství a život v něm. Ještě dříve než vznikne rodina, tak se musí nejdříve domluvit sňatek mezi rodiči a v tomto ohledu není prostor na lásku. Toto je myšleno v kontextu, že svatba se nekoná z důvodu, že manželé by se do sebe zamilovali, ale z vůle jejich rodičů, kteří tím sledují politický či majetkový prospěch. Nepochybuji o tom, že bychom našli spoustu manželství, která byla uzavřena z čisté lásky, ale obecně tyto sňatky byly předem domluvené. Dotknu se tématu sexuality včetně antikoncepčních prostředků, zmíním nevěru a soudobé tresty. Zároveň je nutno popsat role ženy a muže, které se odvíjí od biblického chápání Adama a Evy pro další pochopení souvislostí.

Rodina je základní buňkou každé společnosti a je možno v ní vysledovat pohled na dětství a jeho utváření. Je samozřejmé, že každá rodina má originální způsob percepce na

dítě a jeho dětství, v obecné rovině se jednotlivé proudy dají sloučit a vytvořit z nich obecně platné teze. Jedna definice by se týkala dětí z královských rodin a další by vycházela z venkovského prostředí. Jsou zde zmíněny i negativní stránky středověku – a tím jsou častá kojenecká úmrtí, odkládání dětí či usmrcování narozených potomků ve většině případů ženského pohlaví.

Třetí část má teologický obsah. Přibližuje svátost křtu a krátký pohled na ni očima středověké společnosti, ve které byly hluboce zakořeněny magické prvky. Křest byl vnímán velmi specificky, přesto již přináší první duchovní plody. Ještě několik století bude trvat, než bude plně integrován do pohledu obyčejných lidí.

Pokud dítě mělo štěstí a přežilo první roky svého života, mohlo se (ne)těšit ze svého bezstarostného dětství. Záměrně zde užívám těšit a netěšit, protože tato percepce je diferenciovaná. Rovněž se zaměřím na možné důvody a vysvětlení, proč lidé ve středověku posuzovali děti jako malé dospělé. Budou shromážděny podklady pro Arigsovo tvrzení, že dětství ve středověké společnosti neexistovalo. Budu hledat důvody, proč bychom se měli přiklonit k této hypotéze a současně nevynechám stranou ani argumenty proti. Dotknu se i pohledu na českou společnost.

Poslední část analyzuje pohled na výchovu a vzdělávání. Začíná se v raném středověku a vznikem klášterních škol. Vrcholem ve vzdělání jsou zakládány univerzity, které přinášejí radikální změny. V této souvislosti je nutno zmínit i knihovny, které se nemalou měrou podílely na udržení vzdělanosti. Opět jsou zde rozděleny královské a venkovské děti v období raného a vrcholného středověku z pohledu výchovy a vzdělávání.

Co se týká pramenů, máme k dispozici ve valné většině sekundární literaturu. Primární prameny o dětství či dospívání nás informují velmi sporadicky. Spíše zde nalézáme informace o tom, jak jednotlivá osoba velmi dobře prospívala na těle a na duchu. Pouze v náznamech jsou uvedeny bližší údaje, které nám mohou pomoci k nasměrování, nikoliv však ke konečnému výsledku.

1 Období středověku

„Výraz středověk měl od počátku poněkud hanlivý význam. Když v polovině 15. století přišli humanisté s označením media aetas, mezidobí, vyjadřovali tím estetický soud. Mezidobí se vsunulo mezi antiku a přítomnost, která byla považována za začátek nového věku navazujícího přímo na antiku.“¹

Středověk je nám blízký i vzdálený zároveň. Blízký je nám z toho důvodu, že nám přinesl spoustu pozitivních změn, jejichž důsledky pocítujeme do dnešních dnů. Z tohoto období vycházejí kompromisy mezi rozumem a vírou. Středověku vděčíme za rozmach klášterů, bazilik, katedrál, hradů a v neposlední řadě i univerzit, se kterými je spojen rozmach evropské vzdělanosti, literatury a umění.²

„Ještě příliš mnoho jevů nás Evropany spojuje s naším středověkem. Ještě stále bydlí většina z nás ve městech, která vznikla ve středověku, a dokonce dnes obdivujeme právě jejich středověké rysy.“³

Nesmíme však zapomenout také na další věci, které v této době vznikly: banky, části našeho oblečení přímo stříhané na těle nositele, kalendáře, mechanické hodiny a plno dalších věcí. Pokud se pohybujeme v cizím městě, tak se v něm orientujeme podle představ, které mají základ uspořádání ve vrcholně středověkých městech. Většina z nich měla své centrum, tržiště, radnici a kostel, bez těchto budov to nebylo opravdové město.

A jednu z nejpodstatnějších věcí si ponecháme na konec - a tím je vznik knihy. Papír se začal vyrábět od konce 14. století severně od Alp. Jednotlivé stránky jsou opatřeny arabskými číslicemi, ty se začaly používat na Západě od konce 12. století. Vrcholnému středověku vděčíme za oddělování jednotlivých slov a podoba písma byla odvozena z karolínské reformy okolo roku 800. Pokud při čtení používáme brýle, tak středověk máme rovnou na nose.⁴

„Na druhou stranu je nám však středověk i vzdálený. Je nám v mnohém cizí, a právě tato exotičnost má nemalý podíl na přitažlivosti, již nás k sobě vábí. Uvedme namátkou jen několik příkladů – zázraky a d'ábel již nejsou všudypřítomní, náhlá smrt již není považována za ten nejhorší způsob odchodu ze světa a nehledě na abstraktní umění

---

¹ MÁRTLOVÁ Claudia: 101 nejdůležitějších otázek. Středověk, Velké Bílovice: TeMi CZ, 2007, 12.

² Srov. LE GOFF Jacques a SCHMITT Jean-Claude: Encyklopedie středověku, Praha: Vyšehrad, 2002, 13.

³ ENNENOVÁ Edith: Ženy ve středověku, Praha: Argo, 2001, 9.

⁴ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 129-131.

*(které se v mnoha ohledech blíží středověké estetice) si naše oko již od renesance zvyklo při vytváření obrazů i při vnímání vnější skutečnosti používat perspektivu.*⁵

Vyskytnou se i názory, že toto období můžeme považovat za temné. Jsou mu připisovány tyto typické rysy: nesvoboda, nevolnictví, náboženské války či hony na čarodějnice. Některé uvedené charakteristiky se již vyskytovaly v antice, středověk na to plynule navázal, další naopak pokračovaly v následujících obdobích.

Humanisté svůj negativní pohled na středověk odůvodnili ztrátou filozofie, jazykové úrovně a starověkého umění.⁶ „*V jejich očích to byla doba celkového civilizačního i kulturního úpadku, doslova ‚doba temna‘, éra násilného přerušování vývojové linie dějin. Sami se cítili být těmi, kdo tuto dobu překonávají, a tím se navracejí k antice, obnovují všechno to, co středověk zapomněl či zničil.*“⁷

Pokud bychom přijali výše uvedený negativní náhled na toto období, byly by naše hodnocení a úsudky velmi unáhlené a nezodpovědné. Zmíněný negativní obraz zůstal po dlouhá staletí неотředitelným základem pro hodnocení období středověku. Světlé okamžiky nastaly v období romantismu v první polovině 19. století a teprve 20. století začalo objevovat široké bohatství středověké kultury včetně civilizačního přínosu pro lidstvo.⁸

*„Většinou se zapomíná na to, že přes obrovský význam přijetí antiky by novověk nebyl myslitelný bez technického a intelektuálního rozvoje ve středověku.“*⁹

Ve většině historických knížek se dozvídáme, že termínem středověk se zpravidla označuje tisíciletí, které uplynulo přibližně mezi lety 500 až 1500. Je samozřejmé, že tyto letopočty nelze brát úzkostlivě přesně, přesto však bude uvedeno několik událostí, jež ospravedlňují toto datování výše zmíněné epochy.

Pokud bychom chtěli konkrétnější datum, máme k dispozici hned několik událostí, které jsou spojovány s počátkem středověku. Můžeme začít rokem 380, kdy bylo křesťanství povýšeno na státní náboženství římské říše. Dále začátek můžeme ohraničit rokem 529, kdy byla uzavřena filosofická akademie v Aténách a zároveň Benedikt z Nursie založil klášter nedaleko Říma v Montecassinu. Nejčastěji však bývá se zárodkem středověku zmiňován rok 476, ve kterém byl svržen poslední římský císař Romul Augustul germánským vůdcem Odoakerem, a tím nastává konec západořímské říše.¹⁰

⁵ LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 13.

⁶ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 12.

⁷ BENEŠ Zdeněk: Dějiny středověku, Praha: Práce, 1997, 9.

⁸ Srov. tamtéž 9-10.

⁹ MÁRTLOVÁ: op. cit., 12.

¹⁰ Srov. tamtéž 11.

Dále je tu rok 486, kdy se nechal pokřtít Chlodvík - údajně pod vlivem své manželky Chlotildy. V tomto kroku ho podpořil i byzantský císař Anastasios I. Proces christianizace byl ovšem velmi zdlouhavý, neboť kontakt venkova s křesťanskými duchovními byl velmi slabý i přes Chlodvíkovu podporu.¹¹

Konec středověku se spojuje s rokem 1453 (dobyť Konstantinopole Turky) nebo s objevením nového kontinentu – Ameriky – Kryštofem Kolumbem roku 1492. Dále se můžeme dočíst o roku 1517 (začátek reformace), ale první dva letopočty se vyskytují nejčastěji.¹²

„Zrod i rozklad jakéhokoliv dějinného období je vždy déletrvajícím proces, v němž ale mohou některé události nabývat tak velikého významu, že celý složitý proces posléze symbolizují. Právě tak je tomu i s daty vymezujícími středověk.“¹³

Co se týká vlastního rozdělení středověku, běžně se užívá dělení na raný středověk (do 11. století), vrcholný středověk (do poloviny 13. století) a pozdní středověk (do 16. století).¹⁴

1.1 Toskánský katastr z roku 1427

Zmínil jsem nedostatek pramenů, které by nám mohly přiblížit věkovou strukturu středověké rodiny a její konkrétnější podobu. Zdrojem informací jsou církevní matriky, které nebyly ve většině evropských zemí před rokem 1500 vůbec evidovány. Pokud již byly vedeny, dochovalo se jich velmi malé množství a navíc jejich záznamy nejsou zcela spolehlivé. Proto musíme vycházet z nejrůznějších nepřímých informací, jako např. z výroků kazatelů o manželské morálce či z různých nekvantifikovaných svědectví.¹⁵

„Je však mezi nimi jeden, který bohatstvím svých údajů i velikostí zachyceného souboru obyvatelstva předčí všechny ostatní: toskánský katastr z roku 1427. Právě on poskytl historickým demografům určitý vzorek sloužící k poznání demografického chování středověkého člověka, vzorek, který přes všechny nepochybné zvláštnosti toskánské populace do značné míry vypovídá o rodinných poměrech a o demografické struktuře v evropské populaci jako celku.“¹⁶

¹¹ Srov. http://cs.wikipedia.org/wiki/Franská_říše (29.3.2010).

¹² Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 11.

¹³ BENEŠ: op. cit., 9.

¹⁴ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 11.

¹⁵ Srov. HORSKÁ Pavla, KUČERA Milan, MAUR Eduard a STLOUKAL Milan: Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy, Praha: Panorama, 1990, 212.

¹⁶ Tamtéž 212–213.

V této souvislosti je nutno zmínit rozdíly v časovém datování středověku, jež souvisí se sociálními a hospodářskými rozdíly v poměrech jednotlivých kultur a zemí. Západní a jižní Evropu můžeme považovat za pokrokovější než severní, střední a východní. Zatímco v Itálii nastává novověk již v 15. století, v Rusku se 17. století ještě řadí ke středověku.¹⁷

V Itálii dle výše zmíněných informací panuje renesance, přesto využijí tento pramen pro popsání středověké rodiny. Je zcela pochopitelné, že toskánské poměry se v mnohých ohledech lišily od poměrů v Evropě. Přesto z nich lze čerpat obecné informace o chování, struktuře a charakteristice středověké společnosti.

Toskánský katastr vzniknul jako podklad pro vybírání daní a velmi podrobně eviduje téměř všechno obyvatelstvo tehdejšího Toskánska. Jsou v ní zachyceny i děti včetně jejich věku, navíc udává složení a majetek jednotlivých domácností. Tento pramen je velmi bohatý, obsahuje přes 260 000 osob a na svou dobu je zcela mimořádný. Historikům přinesl mnoho nových poznatků, na jejichž základě musely být upraveny teze, které byly po dlouhá léta vnímány jako samozřejmost. Další poznatky se ukázaly ve zcela jiném světle.¹⁸

1.2 Morová rána a její důsledek

Mor bývá v literatuře velmi často označován jako černá smrt a postihl celou Evropu v druhé polovině 14. století. Byla to jedna z největších katastrof evropských dějin, která měla podstatný vliv na vývoj ekonomiky, umění, teologie i na každodenní život.¹⁹

Ještě před morovou ránou, lidstvo v průběhu 11. až 13. století zaznamenalo trvalý populační růst. Je samozřejmé, že tento trend byl občas přerušen větší či méně demografickou katastrofou, ale celkově toto období můžeme definovat velkým populačním rozmachem. V těchto staletích se postupně zaplňovala neobydlená území, stará města se rozrůstala na úkor mizejících lesů.

Tento trend se však zastavil kolem roku 1300, kdy můžeme pozorovat nejen stagnaci, ale i pokles obyvatelstva. Bylo to způsobeno drastickým hladomorem i šířením nejrůznějších epidemií. Značná část obyvatelstva byla koncentrována ve městech, kde byly nevyhovující hygienické podmínky. Lidé ve městech byli závislí na dovozu obilí

¹⁷ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 11.

¹⁸ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 212-213.

¹⁹ Srov. BERGDOLT Klaus: Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku, Praha: Vyšehrad, 2002, 9.

z venkova a nacházíme se v době, kdy dopravní infrastruktura nebyla na vysoké úrovni. Pokud nastala přírodní katastrofa, nejchudší lidé si nemohli dovolit koupit potraviny - a to vedlo k jejich postupnému vymírání či ke vzniku různých nemocí včetně té nejstrašnější, pravého moru.

Na rozdíl od hladomoru morová nákaza ohrožovala stejným způsobem chudé i bohaté. V detailnějších studiích však nalézáme značné rozdíly v úmrtnosti jednotlivých sociálních skupin. Hlavním důvodem byly rozdílné hygienické podmínky a možnosti izolace. Chudí lidé se mohli velmi těžko izolovat, protože by zemřeli hladem.

Úbytek obyvatelstva probíhal na některých místech až do 15. století a přinesl s sebou mnoho změn nejen v ekonomice, ale i ve společnosti a v neposlední řadě i kultuře.²⁰

Této zákeřné nemoci podlehla zhruba třetina obyvatel Evropy ze 75 miliónů obyvatel. Toto číslo vychází z analýzy farních matrik, daňových výkazů, křestních knih, závětí a seznamů zesnulých. Jiné prameny hovoří o ztrátách až šedesáti procent obyvatelstva.²¹ *„Odhady populačních ztrát, které v Evropě černá smrt způsobila, jsou mimořádně obtížné, a to hned z několika důvodů. Celková čísla uváděná jednotlivými kronikáři jsou zpravidla značně nadsazena a nelze jim příliš důvěřovat. Kronikáři obvykle tvrdí, že ta či ona země, kraj či město ztratily jednu až dvě třetiny, někdy i tři čtvrtiny nebo dokonce ještě větší díl svého obyvatelstva. Paříž podle nich měla ztratit padesát tisíc obyvatel, Benátky sto tisíc. Jen pro málo měst však máme k dispozici věrohodný počet obětí, založený na sčítání.“*²²

Nejnižší stav obyvatelstva byl však dosažen až kolem roku 1400, protože postupně přicházely další epidemie. Tyto vlny již neochromily celou Evropu, ale pouze jednotlivá území. Důvody pro vysvětlení uvedeného jevu nemáme, můžeme se pouze domnívat, že lidé, kteří přežili hlavní vlnu morové rány, si již vytvořili potřebné protilátky.

Je celkem pochopitelné, že kvůli morové epidemii nastal demografický pokles, který předznamenal počátek ekonomické krize, jež pokračovala hluboko do 15. století. Hospodářský život byl ovlivněn touhami po požitkářství a přepychu. Lidé neřešili svoji budoucnost, žili uvolněným způsobem života. Hodně pili, zpívali a veselili se. Podnikatelské plány, výchova dětí - zkrátka opatření pro blízkou budoucnost - jim připadaly nesmyslné. Raději svůj majetek investovali do svého potěšení.²³

---

²⁰ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 163-179.

²¹ Srov. BERGDOLT: op. cit., 9.

²² HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 190.

²³ Srov. BERGDOLT: op. cit., 158-168.

„Proto se mravy venkovanů uvolnily stejně jako mravy měšťanů. Nestarali se o své věci a záležitosti, naopak všichni jako by očekávali smrt toho dne, jehož jitra se dožili, snažili se ze všech sil nikoli o to, aby pomáhali na svět budoucím plodům dobytka, země a svých někdejších prací, ale o to, aby spotřebovali vše, co bylo po ruce. Tak se stalo, že z chlévů, kam patřili, byli vypuzeni volí, osli, ovce, kozy, vepři, slepice, dokonce i psi – člověku nejvěrnější – a potulovali se, jak jim bylo libo, po polích, kde dosud stálo opuštěné obilí, nejenom nesklizené, ale i nepožaté...“²⁴

Lidé na strach z nakažení reagovali velmi různým způsobem. Byla již zmíněna jedna skupina obyvatelstva, další část jednala zcela opačně. Ti se naopak domnívali, že se této chorobě vyhnou tím, že budou střídavě žít a zřeknou se všeho nadbytku. Jiní říkali, že nejlepším lékem je útek před touto chorobou. A tak opustili své domovy a uchylovali se na své nebo cizí venkovské statky. Byla to doba, kdy jeden člověk se bál toho druhého a skoro nikdo se o nikoho nestaral. Dokonce i v rodině byla situace velmi podobná. Často žena opustila svého manžela, rodiče měli strach navštěvovat své děti či o ně pečovat. Byl to krutý důsledek moru a ještě žalostnější pohled se nám otevírá na poslední okamžiky pozemského života a posléze na uložení do hrobů. Lidé umírali bez možnosti záchrany na ulici, doma, na poli a všude bylo plno mrtvých. Byli přinášeni ke kostelu téměř každou hodinu, a tak není divu, že se začalo hromadně pohřbívat do obrovské jámy. Byli ukládáni k věčnému odpočinku po vrstvách, které byly posypány trochou země, a tak se pokračovalo do té doby, než byla jáma plná.²⁵

Církev nařizovala posty a procesí k utišení božího hněvu, ale tato nařízení spíše podporovala přenášení nemoci. Současně můžeme pozorovat pokles autority duchovenstva. Bylo jim vyčítáno, že nedostatečně plnili své povinnosti vůči živým, umírajícím i zemřelým. Byli kritizováni, že jejich hlavním cílem nebyla spása duší, ale majetek zemřelých lidí na morovou ránu.

Co však můžeme považovat za zajímavé či podnětné, je vzrůst oblíbenosti světců považovaných za ochránce před morem. Jednalo se o Pannu Marii, svatého Šebestiána a svatého Blažeje. Později k nim přibyl svatý Roch. Na výtvarných dílech se častěji objevují motivy jako je utrpení Krista či Poslední soud. Tyto obrazy můžeme vykládat v duchu morové hysterie, ale zároveň můžeme rozeznávat nové rysy umělecké tvorby i náboženského myšlení druhé poloviny 14. století. V těchto formách můžeme spatřovat výkřik trpícího člověka a jeho výraz při přípravě na pokání a smrt. Nepochybně to vedlo

---

²⁴ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 196– 197.

²⁵ Srov. tamtéž 194-196.

k nové duchovní orientaci, která posilovala k větší citovosti, k osobnímu prožitku a k formování lidské mentality.²⁶

1.3 Středověký člověk a jeho život

„Středověký člověk (můžeme-li takové abstrakci přisoudit jistou skutečnost) se často ocital tváří v tvář kruté přírodě jako ‚ nahý v trní‘. Každodenní život byl trpký, naděje na přežití chabé, žena (vyjma kultu Panny Marie) byla znevažována. Snažil se sice uplatňovat milosrdenství, ale tolerance mu byla cizí, a slovo svoboda pro něj znamenalo spíše nějaké privilegium než nezávislost. Avšak tvůrčí potenciál středověkých žen i mužů, od dělníka po teologa a umělce, byl veliký a o to obdivuhodnější, že musel překonávat nevýhody, slabosti, rizika i předsudky křehkého lidství.“²⁷

Stejně jako v dnešní společnosti tak i ve středověku se jednotlivý člověk ztrácí v bezejmenném zástupu. Pozornost na sebe upoutávají významní panovníci a jejich manželky, teologové či spisovatelé. Tito jedinci pak reprezentují „typického“ středověkého člověka. Tento způsob se do určité míry zdá oprávněný, protože v době mezi 10. až 15. stoletím hrálo lidské individuum mnohem méně významnou roli než dnes. Pocit vlastní individuality nacházíme především v pozdním středověku. S tímto trendem se setkáváme nejvíce v umění, které postupně přestávalo být anonymní tvorbou. Sochaři a malíři se sami zpodobovali, aby tím uchovali vzpomínku na svoji osobnost. V tomto duchu doznívání italské renesance na sklonku 15. století začala uvažovat i šlechta, která toužila po zanechání hmatatelného důkazu svojí existence. O něco dříve však nacházíme portréty panovníků v podobě soch již od dob Karla IV. I přesto individuální osudy jednotlivých lidí jsou spojeny se společenstvím, ve kterém žili.

Jednotlivec ve středověké západní Evropě patřil především k rodině a byl tehdy pod ochranou svých příbuzných. Na druhou stranu však dochází při vnímání světa prostřednictvím význačných postav k určitému zkreslení. Přesto se pokusíme nastínit poměry, abychom tak porozuměli širšímu kontextu doby, a tak mohli hlouběji pochopit pohled na dětství ve středověku.²⁸

---

²⁶ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 210-211.

²⁷ LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 14.

²⁸ Srov. NODL Martin a ŠMAHEL František: Člověk českého středověku, Praha: Argo, 2002, 18-21.

Lidská mysl je zvědavá, a proto nás může napadnout otázka, jakým způsobem žili lidé ve středověku. Nemáme k dispozici konkrétní informace, ale i na základě různých pramenů a našich domněnek si můžeme do určité míry rekonstruovat tehdejší život. Tyto naše hypotézy budou mít jeden společný bod - a to, že život ve středověku byl mnohem a mnohem tvrdší, než si dokážeme vůbec představit.

„Navštíví-li náš současník v zimě některou ze starých salašů vysoko v Alpách a při otevřeném ohni, na slámě, bez komína a bez tekoucí vody tu pár dní vzdoruje bouřím a přivalům sněhu, bývá obvykle přesvědčen, že absolvoval trénink přežití v extrémních podmínkách. V takové situaci ovšem žili lidé tenkrát den za dnem, dokud ve 13., 14. století nezpevnila jejich stavby trocha železa, dokud se jejich okna, dveře a stěny z mohutných břevnen pilou nezabavily těch nejhrubších nerovností, dokud i v chladných ročních obdobích neproniklo do místností pergamenem nebo sklem aspoň trochu světla a dokud jim intenzivnější textilní produkce nedopomohla ke spodnímu prádlu, kusu látky kolem beder, ke košili, onucím a punčochám. V oblastech s nižším životním standardem je kabát výjimkou, a to i v tuhé zimě, jak se může pozorný turista přesvědčit ještě dnes: lidé si vypomáhají přehozy. Už jsme zapomněli, že když hrubá vlněná či lodenová látka nasákne skrz naskrz dešťovou vodou, udržuje pak spolu s tělesným teplem snesitelnou teplotu. Nikdo už dnes nemusí v zimě pracovat rukama zarudlýma od mrazu, bez rukavic, oné příznačné součásti odívání panského světa středověku. A koho by napadlo nosit na hlavě pokrývku jen proto, aby zatajil svoje potíže s vlasy?“²⁹

Tímto jsme narazili na otázku, jakým způsobem se prováděla hygiena. Dle předpisů církevního práva bylo nutné zachovávat čistotu zvláště při kultovních záležitostech. Stejně požadavky měla i dvorská výchova. Pozoruhodností je, že v kláštrech byly vybudovány důmyslné vodovodní systémy.³⁰

Potíže s hygienou nastávaly ve středověkých městech převážně tam, kde jednotlivá obydlí byla obehnaná hradbami. Další problém spočíval v tom, že na poměrně malou plochu se totiž koncentrovalo velké množství lidí. Samozřejmě toto musíme brát s rezervou s ohledem na dnešní hustotu osídlení.³¹ *„Domy postavené v úzkých uličkách byly většinou vlhké a tmavé a vzduch byl silně znečištěn v důsledku topení dřevem a uhlím. Lidé si s sebou do města přinášeli venkovské návyky, týkající se chovu zvířectva a likvidace*

---

²⁹ SEIBT Ferdinand: Lesk a bída středověku, Praha: Mladá fronta, 2000, 337.

³⁰ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 99.

³¹ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 357.

*odpadu, a nijak se nelekali četných zákazů a trestů.*³² A tak byly ustanoveny právní předpisy, které měly za úkol upravit vztahy mezi sousedy. *„Neblahé zkušenosti soustřeďovaly pozornost na umístění tří zdrojů konfliktů – chlévů, záchodů a pecí. Řešení mělo spočívat v respektování předepsané minimální vzdálenosti od sousedova pozemku. Výchozí nárok na každého souseda byl jasný, jeden druhého neměl obtěžovat zápachem či nebezpečným ohněm, ale ani vodou stékající ze střechy.*³³ Otázkou je, do jaké míry byla tato ustanovení respektována.

Čistota středověkých lidí se odvozovala na základě společenské vrstvy, k jaké se řadili. Výsledky bádání nám ponechávají následující výsledek. S největší jistotou můžeme tvrdit, že i nejbohatší lidé byli čistí či špinaví stejně jako dnešní obyvatelé, kdyby neměli tekoucí teplou vodu.³⁴

Obecně můžeme říci, že větší část středověkého obyvatelstva působila takovým „rázovitým“ dojmem, jaký vyvolávají dnes hlavně lidé, co se ocitli mimo únosné společenské normy. *„Ústní hygienu jim nahrazovalo žvýkání listů máty peprné, tělo omývali pískem nebo odvarem mydlice a tam, kde my se dnes obrátíme na lékárnou, měli nanejvýš různé čaje nebo sušené lesní a zahradní bylinky, tuto lehce dostupnou domácí medicínu.*³⁵

Co se týká odpadních jímek, tak je známe dnes z řady měst už z doby před rokem 1300. Sloužily jako záchodové jámy, ale rovněž i na další nepotřebný – někdy zapáchající odpad. Tento obsah mohl být opakovaně vybrán a byl odvezen za městské brány. Postupem času nastává problém, že docházelo k zamoření zdroje vody, a to s sebou přinášelo další zdravotní problémy.³⁶

Ke zlepšení dochází v pozdním středověku, kdy nacházíme počátky veřejné kanalizace, na kterou byly ve většině případů napojeny domy zámožných měšťanů. V každém městě i ve většině vsí byla alespoň jedna veřejná lázeň s vodní a parní koupelí. Za tyto služby se nejen dávalo spropitné, ale též se platil lázeňský poplatek. Historie nám tedy ukazuje, že do těchto „lázní“ se chodili očišťovat tělesně pracující lidé.³⁷

Dalším důležitým krokem bylo vydláždění ulic a v městských domech zřízení latrín, které se pravidelně vyprazdňovaly. Určitě si živě dokážeme představit, jak se

---

³² MÁRTLOVÁ: op. cit., 99.

³³ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 357.

³⁴ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 99.

³⁵ SEIBT: op. cit., 337.

³⁶ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 358.

³⁷ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 99.

tehdejší lidé pohybovali na veřejných prostranstvích, kde nebyla dlažba. Vydlážděním byl tedy učiněn posun ke zlepšení životních podmínek.³⁸

1.4 Průměrná délka života

„Průměrná perspektiva délky života se pro raně a vrcholně středověkou Evropu odhaduje na třicet až třicet tři let a v pozdním středověku se patrně značně snížila v důsledku stísňené zástavby v městech a morové rány. Tyto nízké průměrné hodnoty jsou způsobeny v první řadě vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností.“³⁹

V této souvislosti je nutné si uvědomit, že se v tehdejší společnosti vyskytovalo velké množství dětí. Většina z nich však umřela již při porodu nebo v prvních letech života. Dle dostupných pramenů se zdá, že až padesát procent populace nedosáhlo kvůli různým onemocněním či nesprávné nebo nedostatečné stravě ani dvacátého roku života. Kdo přežil své dětství a mládí, mohl se dožít až padesáti let.⁴⁰

Hmatatelným důkazem je pro nás úmrtní věk posledních Přemyslovců. Pokud se podíváme na konkrétní jména, tak čísla jsou následující: Karel IV. se dožil šedesáti dvou let, Václav IV. padesáti osmi a Zikmund dokonce šedesáti devíti. Dalším příkladem pro nás může být věk papežů, jako např. Klimenta VI., Bonifáce VIII. nebo Celestýna V., kteří umírali jako skuteční starci, poslední např. v osmdesáti jedna letech.⁴¹

„Šlechtici se díky lepší výživě a menší tělesné námaze v průměru dožívali vyššího věku než prostí rolníci, pokud ovšem nezahynuli ve válce nebo při turnaji. Sedláci zase žili déle než měšťané, neboť na venkově nehrozilo tak velké nebezpečí infekčních chorob a epidemií. Studené podnebí a méně kvalitní strava zkracovaly délku života v severní a východní Evropě. Ženy kromě toho umíraly mnohem dříve než muži kvůli častým těhotenstvím a porodům a průvodním rizikům.“⁴²

Všechny tyto údaje vycházejí z omezeného množství informací, proto je nelze považovat za definitivní, nýbrž za orientační hodnoty pro utvoření celkového obrazu života

---

³⁸ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 360.

³⁹ MÁRTLOVÁ: op. cit., 91.

⁴⁰ Srov. tamtéž 91.

⁴¹ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 207.

⁴² MÁRTLOVÁ: op. cit., 91.

středověkého člověka. Na základě uvedených pramenů je možnost odvodit, že délka života se lišila dle sociálního postavení, bydliště a pohlaví.⁴³

---

⁴³ Srov. MÁRTLOVÁ: op. cit., 91.

2 Středověká rodina

„Rodina tvořila základní buňku středověké společnosti. Plnila v ní řadu funkcí: zajišťovala reprodukci obyvatelstva, vychovávala děti, vyráběla, konzumovala, spravovala majetek, garantovala vzájemnou pomoc svých členů a jejich obranu navenek. Byla také jádrem domácnosti, která plnila obdobné funkce. V katastrofách a dalších daňových soupisech vystupuje domácnost nejčastěji v podobě tak zvaného ohniště či krbu, základní zdanitelné jednotky. Domácnost byla skupinou osob společně bydlících, upevněnou příbuzenstvím většiny jejích členů, žijících zpravidla z výnosu společného hospodářství a společně odpovědných vůči daňovým úřadům. Na venkově byla existence domácnosti úzce vázána na vlastnictví či držbu domu. Ve městech, zvláště velikých, nebyla tato podmínka nezbytná, nicméně i zde byla vazba mezi domem a domácností velmi silná.“⁴⁴

V našich úvahách o velikosti rodiny musíme brát v úvahu řadu dalších okolností. V první řadě se jedná o konkrétní dobu, typ osídlení, dále sociální zařazení a ekonomickou aktivitu žitelů rodin. K nejpočetnějším rodinám patřily ve městech domácnosti soudců, notářů, bankéřů, zlatníků a dalších bohatých rodin. Nižší počty nacházíme u lidí, kteří sloužili majetnějším rodinám, a dále u textilních dělníků. Na venkově patří k největším rodinám ty, jež vlastnily dostatek půdy. Vyskytují se zde i neúplné domácnosti, které byly reprezentovány vdovami či osaměle žijícími osobami.⁴⁵

Pro raný středověk máme k dispozici neúplné informace. Pokud porovnáme velké šlechtické rodiny s rolnickými, docházíme k závěru, že bohatší rody byly daleko větší. Manželský pár měl průměrně 3 až 4 děti, kromě těch, které zemřely jako kojenci.⁴⁶

Pro české prostředí je typické soužití ve více generacích - obvykle v jednom domě žili tři generace. Musíme brát také v úvahu možnost, že v této rodině může žít někdo z neprovdaných či neoženěných sourozenců základního páru.

Hlavou rodiny je muž, který tvoří spolu se svou ženou jádro rodiny. Počet dětí se pohybuje od jednoho do tří, některé prameny hovoří o čtyřech potomcích. Šestičlenná domácnost byla dle historiků řazena do pravěkého období, dle novějších výzkumů a propočtů se předpokládá, že průměr byl o trochu nižší. Toto tvrzení je vyvozeno na

---

⁴⁴ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 219.

⁴⁵ Srov. tamtéž 220-222.

⁴⁶ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 93.

základě propočtů a odhadů, kolik lidí se mohlo uživit v té době zemědělským způsobem obživy.⁴⁷

Podíváme-li se do 14. století do venkovského prostředí, průměrný počet dětí nám vychází na rodinu na 2,5 až 3,1 dítěte. Historikové se domnívají, že tento průměr můžeme použít na celou společnost. Od roku 1460 dochází k růstu porodů, díky nimž se průměrný počet zvyšuje na 3,3 dítěte až 4 děti.⁴⁸

„Počátkem 15. století připadaly na rodinu ve Florencii průměrně 3,80 osoby, na venkově naproti tomu činil tento počet 4,74. Tyto abstraktní průměrné údaje nám napovídají, že osamělí jedinci nebo dvoučlenné rodiny se ve městě vyskytovali častěji.“⁴⁹

Výzkumy je také potvrzeno, že rozšířená rodina na venkově byla daleko častější než ve městě. Obyvatelstvo na venkově bylo značně rozptýlené, a proto se lidé shromažďovali do velkých rodinných skupin. Zvláště během zimních měsíců byla tato velká rodina uzavřena sama do sebe a pak často docházelo k sexuálním vztahům mezi bratřenci a sestřenicemi i vzdálenými příbuznými. Proto platil církevní zákaz na uzavírání manželství na první čtyři stupně příbuzenství, který byl ustanoven v roce 1215 na IV. lateránském koncilu. Tyto církevní sankce měly povzbudit k otevření rodinných skupin a dále, aby nedošlo k degeneraci populace. Naproti tomu ve městě, kde se vyskytovalo větší množství lidí, se jednotlivci ocitli v izolaci a žili osamocně.⁵⁰

Z těchto pramenů lze vypožorovat, že průměrná domácnost se skládala ze čtyř členů. Pro pozdně středověká města historikové počítají se čtyřmi až pěti osobami v domácnosti. Zajímavé informace nám přináší i zjištění o relativním značném počtu osaměle žijících osob.⁵¹

„Při každodenním střídání narození a úmrtí se koncem středověku vyskytovaly v domácnosti průměrně dvě děti, jak ukazují tehdejší sčítání obyvatelstva. A počet přeživších potomků, které otec či matka uváděli v testamentech, také jen velmi zřídka překročil tuto nízkou hranici.“⁵²

---

⁴⁷ Srov. SMETÁNKÁ Zdeněk: *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*, Praha: Lidové noviny, 2004, 8-9.

⁴⁸ Srov. ENNENOVÁ: *op. cit.*, 237.

⁴⁹ PERNOUDOVA Régine: *Žena v době katedrál*, Praha: Vyšehrad, 2002, 171.

⁵⁰ Srov. *tamtéž* 141-171.

⁵¹ Srov. ENNENOVÁ: *op. cit.*, 151-153.

⁵² LE GOFF Jacques : *Středověký člověk a jeho svět*, Praha: Vyšehrad, 2003, 255.

2.1 Pohled na ženu a muže

Středověký církevní pohled na ženu se pohyboval mezi dvěma póly, které představovaly extrémy. Na jedné straně stála Eva a na opačné Maria. Muži byli upozorňováni na varovný příklad Evy, která podala Adamovi jablko. Při tomto obrazu platilo nepsané pravidlo, že se zároveň zmiňoval i opačný pól. Celá církev spolu s církevním otcem Jeronýmem tak hlásá tuto pravdu, že smrt přišla skrze Evu, život je dán skrze Marii. Maria tak v dějinách církve a lidstva má nezastupitelnou roli. Lidé si u ní vyprošovali přímluvu u Boha a konkrétní pomoc v nouzi a tísní. Maria byla nevyčerpatelným zdrojem umělecké inspirace.⁵³

Bližší vysvětlení nalézáme v prvních dvou kapitolách Genesis. Na prvních stránkách Bible se dočítáme o stvoření světa a člověka. Máme k dispozici dvě různé verze, které se ovšem nevylučují.⁵⁴

„Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.“⁵⁵ V druhé kapitole knihy Genesis se říká, že Bůh stvořil ženu z žebra, které vyňal z těla spícímu Adamovi, aby mu byla nablízku a stali se jedním tělem. „Křesťanská exegeze velmi rychle zapomněla první verzi, kterou naopak brala v úvahu židovská tradice spolu s Filónem Alexandrijským a která by mohla podpořit rovnostářské chápání vztahů mezi oběma pohlavími. Začalo naopak upřednostňovat verzi druhou a na ní vystavěla teorii o přirozené podřízenosti ženského pohlaví.“⁵⁶

Tradiční obraz pojetí mužské nadvlády nacházíme v rodinném životě. Podle Bible byl muž stvořen jako první, je více podobný Bohu, a proto musí ženě vládnout, neboť ona byla stvořena jako druhá. Toto vysvětlení pak mělo ospravedlnit nejen ženskou podřízenost, ale i rozdělení úkolů, které ze vztahu vyplývaly. Muž představuje autoritu, jež se musí poslouchat. Ženy jsou slabé a podřízené, a proto mají vymezený prostor pro vlastní autonomii.⁵⁷

Pozdější pohled na muže a ženu je takový, že oba jsou stejnou měrou stvořeni k obrazu Božímu. Ovšem muž je principem lidského rodu jako je Bůh počátkem všeho, a proto je nadán většími rozumovými vlastnostmi než žena. Pokud se tedy nedokonalá žena nechá vést mužskou inteligencí a podřídí se mu, bude jejich vztah harmonický. Před

---

⁵³ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 413-414.

⁵⁴ Srov. LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 415.

⁵⁵ Gn 2, 27

⁵⁶ LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 415.

⁵⁷ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 258.

vyhnáním z ráje byl Adam nadřazen Evě a jejich vztah byl souměrný. Díky hříchu se tyto vztahy zhoršily. V tomto můžeme hledat možnou příčinu nespravedlivé a někdy až přehnané vlády muže nad ženou. Jedinou výjimkou od 12. století byl pohled na Pannu Marii.⁵⁸

Část historických demografů v minulosti tvrdila, že pro většinu středověkých měst platila převaha ženského obyvatelstva nad mužským. Tato teze vycházela ze sčítání obyvatel Norimberku, které bylo provedeno v době válečné hrozby roku 1449. Jeho úkolem bylo porovnat zásoby obilí s počtem lidí ve městě. Poměr sčítaných obyvatel vyzněl ve prospěch žen - a to 117 žen na 100 mužů. Budeme-li brát v úvahu i děvečky a pacholky, pak se tato diference mění dokonce na 121 : 100. Později byla tato čísla vyvrácena, a to výjimečností tehdejší situace a využitím dalších dostupných pramenů. První rozdělení však zůstalo nezpochybněno.

Současné bádání nám však přináší opačné výsledky. Jako podklad nám může posloužit sčítání ve Freiburgu im Breisgau, které předpokládá, že na konci 15. století zde žilo s největší pravděpodobností 52,6 % mužů oproti 44,7 % žen. U zbytku nebylo možné zjistit pohlaví. Majoritní mužská část byla potvrzena i v dalších vesnicích.⁵⁹

Další potvrzení mužské převahy můžeme dedukovat na základě florentského katastru. *„Jak známo, je dnes ve většině populací poměr chlapců k děvčatům při narození konstantní a činí asi 105 : 100. S věkem se pak podíl mužů zpravidla snižuje a převaha mužů v jednotlivých věkových kategoriích se časem mění v převahu žen. Z florentského katastru sestaveného v roce 1427 však vyplývá překvapivé zjištění o trvalé převaze mužské složky v populaci, a to v poměru 110 : 100. Vysoká maskulinita existovala téměř ve všech věkových skupinách, především u dětí, ale překvapivě také ve vysokém věku. Vedle číselných chyb vyvolávaly tuto nerovnováhu i reálné faktory: častější odkládání novorozенých děvčat, nadúmrtnost žen za morů, vysoké počty zemřelých rodiček i migrace.“*⁶⁰

Kde tedy spočívá pravda? Na tuto otázku budeme velmi těžko hledat odpověď. Je třeba si uvědomit, že máme k dispozici jen omezený zdroj informací a dat, které prioritně sloužily k jiným účelům. Dále je nutné mít na paměti, že v jednotlivých oblastech tehdejší Evropy byl odlišný vývoj a také záleží na velikosti města či vesnice. Je velmi obtížným

---

⁵⁸ Srov. LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 417-420.

⁵⁹ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 152-153.

⁶⁰ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 204.

problémem zjistit celkové počty konkrétních měst či vesnic. Není proto divu, že s určením vzájemného poměru žen a mužů máme takové protichůdné výsledky.⁶¹

Podíváme-li se na rozdělení rolí, tak dospějeme k následujícímu zjištění. Muž měl dominantní postavení a žena hrála druhotnou, nikoliv však zanedbatelnou úlohu. *„Na ženu se po tělesné, duchovní a morální stránce hledělo v zásadě jako na méněcennou proti muži. V její podřízenosti spatřovali Boží vůli nejen křesťanští teologové, ale rovněž antičtí filozofové a židovští rabíni ji považovali za neměnně danou. Mnohá ustanovení církevního práva vycházela z negativního obrazu Evy coby svedené ženy a Adamovy svůdkyně současně a předpisy světského práva se řídily argumenty o slabosti a plachosti žen, dané jim od přírody. Ženám tak byl téměř zcela odepřen přístup k církevním a světským úřadům, nebyly plnoprávními osobami a podléhaly obecně příkazní a trestní moci svých mužských poručníků.“*⁶²

2.2 Činnosti ženy

Klíčovou úlohou bylo zachování rodu. Mateřské poslání bude analyzováno v následujících kapitolách. Nedílnou součástí „povinností“ ženy bylo zajištění oděvu pro celou rodinu včetně jeho praní. Tyto úkoly byly spjaty s celým rokem a jednotlivé fáze souvisely s jednotlivým ročním obdobím. Uvedená činnost byla velmi náročná a časově zdlouhavá.⁶³

„Vychovatelé objasňují, jaký byl účel prací s jehlou či vřetenem, které měly ženu zaměstnávat v každé volné chvíli – měly upoutat její tělo na jedno místo a otupit myšlenky, aby se netoulaly v představách, ohrožujících její čest nebo čest rodiny. Již od útlého věku ženy bez ustání předly, šily, tkaly a vyšívaly: čím vznešenějšího rodu byly, čím větší čest požívala jejich rodina, tím méně času jim bylo dopřáno na zábavy, hry a tanec. I vznešené dívky zaměstnávaly své ruce a pošetilé hlavičky jemnými výšivkami na ornáty a oltářní ubrusy. Touto nikdy nekončící prací si měly zasloužit ukrácení počtu let v očištění. Jako záminka k ospravedlnění těchto činností se také uvádělo, že otec musí své dcery vést k nějaké dovednosti, aby se dokázaly o sebe postarat, kdyby upadly do bídy. Avšak

---

⁶¹ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 151-152.

⁶² MÁRTLOVÁ: op. cit., 13.

⁶³ Srov. SMETÁNKA: op. cit., 166.

*skutečným cílem, který tyto texty prozrazují, bylo neutralizovat nestálý a křehký charakter žen nekonečnými činnostmi.*⁶⁴

Z dalších základních povinností je možno uvést přípravu stravy, opatrování zásob jídla či udržování ohně. Současně bylo nutné postarat se o dům a jeho úklid. Každodenně žena hospodařila se zásobami a dohlížela na to, aby tyto produkty byly dobře uschovány a použity dle nutnosti. Církevní ustanovení zakazovala jakékoliv plýtvání či rozmařilost, a tak žena plnila velmi důležitou roli ve fungování sociálního systému.⁶⁵

Na základě kontextu doby pak můžeme pochopit hlubší význam základní křesťanské modlitby. O nedělích lidé v kostele prosili vroucně o kousek samotného chleba, ale podle některých badatelů si to můžeme vyložit jako potřebnou denní dávku potravin či zabezpečení nutné obživy. To však vyžadovalo nejen těžkou práci na poli, ale zároveň i nejvyšší šetrnost v úschově. Toto opatření se týkalo i samotné přípravy stravy.

Vyskytuje-li se drobné zvířectvo na dvoře, žena se o ně musí postarat. Dojí krávy, kozy a pečuje o zahradu v blízkosti domu, kterou denně hnojí zbytky z domácnosti a popelem. Musí zvládnout péči o kojence a o staré lidi v domě. Starší děti jí s prací pomáhají, chodí s ní sbírat do lesa dříví nebo pro vodu k prameni či ke studni. Pokud v rodině měli dceru, tak byla postupně zaučována do těchto činností. Vyskytoval-li se syn, tak byl postupně mužem připravován na hospodaření.⁶⁶

Rodina je také zároveň společenstvím osob, kde žena musí zajistit harmonické soužití všech členů rodiny. Každá osoba má však jiné potřeby a přání, a proto žena musí dohlížet na jejich uspokojování, dbát na domácí řád a vytvářet rodinný klid.

V první řadě je tu manžel, který se vrací domů po celodenní práci na poli. Ten očekává doma klid, připravenou teplou lázeň, prostřený stůl a rozestlanou postel. V druhé řadě jsou zde děti. Žena je vychovává svým příkladem, zbožností a poslušností. Děti tak dostávají první základy chování. Co se týká znalostí čtení, psaní a počítání, toto je předmětem školní docházky.

Dle výše zmíněných kritérií pak byla dobrou manželkou ta, která měla následující vlastnosti: chytrost, poslušnost a mírnost, dále dokázala hospodařit s prostředky, jimiž muž zásoboval domácnost. Nezastupitelnou úlohu měla žena při zachování rodu. Tento úkol byl pro ženu velmi zásadní zvláště v době, kdy smrt přicházela velmi často a neočekávaně.⁶⁷

---

⁶⁴ LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 260.

⁶⁵ Srov. tamtéž 258.

⁶⁶ Srov. SMETÁNKA: op. cit., 136-150.

⁶⁷ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 250-259.

2.3 Sňatkový věk

Do určité míry byla přiblížena středověká společnost a její hlavní charakteristiky, které je dobře znát, aby bylo možno lépe porozumět okolnostem, v nichž děti vyrůstaly a byly vychovávány. Nyní bude proveden rozbor sňatku, hlavní charakteristiky a jeho základní podmínky pro jeho uzavření.

Podíváme-li se na konkrétní čísla u mužů, tak sňatkový věk v Toskánsku byl podstatně vyšší s porovnáním u žen či dívek. Můžeme předpokládat, že věkové rozpětí bylo mezi 26 až 27 lety. I tento věkový průměr v rozmezí několika století kolísal. Mezi 12. až 13. stoletím se údajně muži poprvé ženili obvykle ve 40 letech, kolem roku 1400 nastal pokles na 20 až 25 let, nanejvýš 30 let. Na toto kolísání měla jistě vliv morová rána. Ve třetí čtvrtině 14. století, těsně po morové epidemii, byl průměrný věk okolo 22 let, o sto let později se věkový průměr zvýšil o 7 let. Zanedbatelný věkový rozdíl byl mezi muži na venkově a ve městech - činil necelé dva roky. Tyto průměrné hodnoty byly ovlivněny přístupem mladých mužů k založení vlastní rodiny. Obecně platil nepsaný zákon, že rodinu a domácnost lze založit jen tehdy, jestliže má muž zajištěny prostředky na její obživu.⁶⁸

„Propočty průměrného sňatkového věku v jihofrancouzských městských oblastech Burgundska a Provence ukazují pro začínající 16. století na hodnotu 24,5 let pro muže a 21,9 let pro ženy.“⁶⁹

Podíváme-li se do údajů, které máme k dispozici z Toskánska, tak v roce 1427 se většina dívek vdávala v šestnácti letech. Porovnáme-li tento věk se 13. stoletím a pozdním 15. stoletím, docházíme ke zjištění, že toto číslo bylo relativně nejnižší. Do dvaceti let již byla větší část žen provdána.⁷⁰

„Z desetiletých děvčat mělo 13 % naději, že se vdají do 5 let, v 15 letech mělo tuto naději již 88 %. Pak se opět snižovala. Ve 20 letech činila už jen 69 %, ve 25 letech jen 33 %, ve 30 letech 25 % a ve 35 letech jen 10 %. Kolem padesátky už svobodná žena nemohla počítat s tím, že se vdá. V tom se ostatně tehdejší poměry příliš nelišily od dnešních.“⁷¹ Můžeme předpokládat, že podobné poměry byly i v městském prostředí pozdně středověkého Českého království.

⁶⁸ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 224-226.

⁶⁹ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 420.

⁷⁰ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 224.

⁷¹ Tamtéž 224.

Specifický pohled na manželství lze evidovat u aristokracie. „Podle kanonického práva mohly děti uzavírat právoplatný sňatek již od sedmi let. Do sedmi let neplynuly ze slibů, jež si ohledně sňatků dávali rodiče příštích manželů, žádné právní závazky. V případě sňatků dětí starších se většinou jednalo o sňatky uzavřené *de futuro*, tedy do budoucna, jež musely být po dosažení dvanácti let u chlapců a čtrnácti let u dívek potvrzeny potvrzením manželského slibu a samozřejmě i pohlavním stykem.“⁷²

Otázce manželství je věnována mimořádná pozornost v aristokratických rodinách, neboť nově vznikající svazky mají mimořádnou úlohu.⁷³

Dívky ve většině případů musely opustit své rodinné prostředí a odcházely na dvůr rodičů nebo příbuzných svého nastávajícího manžela. Stávalo se, že sňatek se z nejrůznějších důvodů neuskutečnil a stěhování se mohlo opakovat i několikrát. Můžeme tedy snadno pochopit, že pro mladičké dívky neustálé změny neprospívaly jejich citové stránce. Z této souvislosti je patrné, že se nemohly těšit z bezstarostného dětství, protože středem zájmu nebyly jejich potřeby, ale mocenské plány jejich královských otců.⁷⁴

Podobný trend můžeme pozorovat i na venkově u bohatých rodin. „Zámožný rolník naproti tomu potřeboval levnou pracovní sílu manželky a děti, ženil se proto co nejdříve. Velikost usedlosti potřebu pracovní síly jen zvyšovala. Navíc na venkově – na rozdíl od města – prakticky nešlo žít mimo rodinu.“⁷⁵

V období vrcholného a pozdního středověku dochází ke změně. Dospívající dívky dostávají za své chotě značně starší muže. Tyto nerovné sňatky jsou častým terčem satirických *fabliaux* (tj. vtipných krátkých veršovaných povídek ze všedního městského života). První důvod, proč tomu tak bylo, můžeme hledat v příkladech rytířů, kteří odkládali svůj sňatek do té doby, než dostali vlastní léno nebo dědictví či až vypátrají dědičku, která by jim zabezpečila budoucnost.⁷⁶

Další vysvětlení nacházíme u mladíků z nejbohatších rodin. Ti byli zabezpečeni majetkem rodičů a nechtělo se jim opustit svůj rodný dům, kde o ně bylo po veškeré stránce postaráno. Mohli žít svůj bezstarostný život. Jiné starosti měli muži, kteří hledali uplatnění v řemesle. Tito učni či tovaryši byli špatně placeni a byli rádi, když uživili sami sebe. Pokud by se oženili, těžko by zabezpečili svoji budoucí rodinu. Totéž platí i pro ty,

⁷² NODL Martin: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, in: Dějiny a současnost 1 (2006) 33.

⁷³ Srov. JIRÁNEK Tomáš a KUBEŠ Jiří: Dítě a dětství napříč staletími. 2. pardubické bienále, Pardubice: Univerzita Pardubice, 2002, 22.

⁷⁴ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 33.

⁷⁵ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 227.

⁷⁶ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 251.

kteří se připravovali na své povolání buď na univerzitě nebo u obchodníků. Nějaký čas museli strávit mimo domov, aby nabyli potřebné zkušenosti a vědomosti. Po svém návratu se tak mohli usadit a oženit.⁷⁷

„Dospělý muž blížící se třicítce si tedy do domu přivádí mladou dívku. Muž musí počkat, až dosáhne dokonalého věku pro sňatek, žena je naopak provdána mladá, aby se při čekání na manželství nezkazila, neboť ženy propadají neřesti, nedostanou-li to, co žádá příroda. Všichni se ovšem shodnou na tom, že muž si lépe udrží autoritu v domácnosti a bude plodit krásnější potomky, pokud svůj sňatek odloží. Zdá se tedy, že uzavírání manželství ve vyšším věku – což je dnes tendence rozšířená v celé západní Evropě – bylo ve 13. až 15. století zvykem a normou pouze pro mužskou část populace.“⁷⁸

Na základě uvedených pramenů lze přibližně určit, že průměrný sňatkový věk u žen se pohybuje pod hranicí osmnácti let. Na venkově a u nižších vrstev se tato hranice snižuje o jeden či dva roky dolů, v bohatých vrstvách se toto číslo pohybuje okolo patnácti let. U mužů nám toto číslo vychází přibližně na dvacátý sedmý rok života. Podstatný rozdíl je v tom, že od ženského průměrného věku je zde téměř deset let rozdílu ve prospěch mužů.⁷⁹

Pozdní sňatky ve městech nebyly bez problémů a bylo to hlavně způsobeno věkovou nerovností mezi manžely. Věkový rozdíl a vnímání ženy očima středověké společnosti izolovaly manželku od jejího muže. Manžel ji nezasvěcoval do svých záležitostí a byl plně zaměstnán prací. Matka naopak zůstávala doma, starala se o děti, a nepochybně tak získávala i více lásky. Děti tak byly značným způsobem fixovány na matku a k otci neměly žádný citový vztah. Mohlo se také stát, že mladší děti vůbec svého otce neznaly, protože byl mrtev či v lepším případě byl tak starý, že jim už nerozuměl. Věkový rozdíl mezi otcem a dětmi mohl činit až 40 let.⁸⁰

V pozdním středověku zároveň dochází ke změně ve sňatkovém systému, který se vyznačuje tím, že stoupá počet neprovdaných žen a posouvá se průměrný sňatkový věk do dospělosti.⁸¹

„Pozdější uzavírání sňatků a pohlavní zdrženlivost byly školou sebeovládání a zároveň výrazným společenským faktorem napomáhajícím zduchovnění života a intelektuální činnosti. Při sňatku uzavíraném ve vyšším věku byl dřívější výběr partnera

⁷⁷ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 227.

⁷⁸ LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 251-252.

⁷⁹ Srov. tamtéž 251.

⁸⁰ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 228-229.

⁸¹ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 141.

či partnerky rodinným klanem nahrazen výběrem individuálním, upřednostňujícím, jak to ukazuje studium papežských dispensů, manželství založené na vzájemné náklonnosti a citu před manželstvím vzniklým z náhlého podnětu či spočívajícím na materiálních zájmech.⁸²

Velmi výrazná změna nastala bezprostředně po morové epidemii, kdy stoupl počet sňatků vdovců a vdov. Ovdovělí muži hledali matky pro své děti a vdovy své živitele. Tento trend byl však zaznamenán na velmi krátkou dobu.⁸³

Obecně tyto ženy pronásledovalo opovržení, protože soudobá společnost nemohla pochopit osamělost ženy, která byla vnímána kladně v manželském životě a mimo jeho rámec byla podezírána ze špatného chování a okamžitě obviňována z prostituce. A tak zůstává stále v podřízené roli vzhledem k rodině.⁸⁴

2.4 Vznik manželství

Uzavření manželství bylo jedním ze základních cílů středověké křesťanské společnosti. Hlavním úkolem manželství bylo plození dětí, toto byl zároveň společenský požadavek. Sexuální akt se měl používat náležitým způsobem a musel být podřízen svému vymezenému účelu – rozmnožování, v opačném případě byl zcela zavrženíhodný.⁸⁵

„Ve středověku znamená sňatek především mír. Mír, který je mezi rodinami sňatkem nastolen a zpečetěn po období sporů a někdy i otevřené války. Nevěsta se tak ocitá v centru dění, neboť má být předána rodu, s nímž je třeba se usmířit. Jako záruka a nástroj smíru se dostává do role, která přesahuje její vlastní osud i její osobní přání.“⁸⁶

Při uzavírání manželství nerozhodovala svobodná vůle mladé ženy nebo mladého muže, ale manželství plánovali rodiče a mnohdy i přátelé a příbuzní. Jednalo-li se o zámožnější rodiny, ve většině případů platila obecná zásada, aby oba manželé náleželi ke stejné sociální vrstvě. Uzavření vlastního sňatku v převážné části případů předcházelo zasnoubení, ke kterému docházelo v brzkém dětském věku. To pak mělo být potvrzeno manželským slibem.⁸⁷

Kromě aristokratických rodin platilo obecné pravidlo, že pro dceru museli rodiče nalézt vhodného manžela mezi patnáctým a dvacátým rokem jejího života. Dívky v dřívě

---

⁸² ENNENOVÁ: op. cit., 141.

⁸³ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 229-230.

⁸⁴ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 261-262.

⁸⁵ Srov. LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 643.

⁸⁶ LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 243.

⁸⁷ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 420-422.

většinou vstupovaly do manželství jako panny, mladým mužům uchovat si panictví se to podařilo velmi zřídka.⁸⁸

Dbá se na společenské postavení a čest rodiny. Žena při uzavření manželství podstupuje dvě změny. Jedna se týká stěhování za svým manželem, druhá představuje změnu společenského postavení, které může být vyšší nebo nižší. V aristokratické společnosti bylo zvykem vybírat pro syna nevěstu vznešenějšího původu. Většina žen se tedy po sňatku ocitá na nižší společenské úrovni, přesto musí být věrné a oddané zájmům obou rodin. Tyto všechny požadavky se tak mohou dostat do konfliktu.⁸⁹

Scénář vlastní svatby se skládal ze tří kroků. Nejprve se sešli rodiče a snoubenci. Otec dle rituálu předal nevěstu ženichovi, který prosil o ruku své nastávající, a otec pak na znamení souhlasu položil ruku své dcery do rukou jejího budoucího muže. Následovala výměna prstenů a oděvů.⁹⁰

Toto odevzdání ženy budoucímu manželovi také znamenalo přesun majetku. V raném středověku dával muž či jeho příbuzní rodině snoubenky část majetku jakoby odškodné za ztrátu, kterou rodiče utrpěli odchodem své dcery. Později se tento zvyk přeměnil. Majetek připadl snoubence, která na oplátku přinášela do manželství výbavu, nemovitosti a finanční prostředky. To vše bylo darováno manželovi nebo zůstalo v jejím vlastnictví, aby byla finančně zajištěna po manželově smrti. Pravý důvod v předávání majetku však nacházíme ve smyslu, aby bylo zajištěno pevné propojení nově vzniklých rodin. To pak svědčilo o jejich přátelství a posilovalo jejich společenské postavení.⁹¹

„Souběžně s uzavřením manželství vyjednali rodiče podmínky svatební smlouvy, která upravovala hmotné a dědické aspekty svazku, zejména obvěnění ženy. Kromě části věna, která pozůstávala z předmětů osobní potřeby, oblečení, povlečení a dalších věcí nutných k zařízení domácnosti, obdaril otec dceru také věnem v podobě pozemků nebo peněz, které měly sloužit jako existenční základna v případě jejího ovdovění. Obvyklé bylo i obvěnění či obdarování ze strany ženicha. Rodičovské věno muselo být předáno buď hned, nebo nejpozději čtyři týdny po uzavření svatební smlouvy.“⁹²

Počátkem 12. století se věno manželky neustále zvyšuje a je daleko větší než manželovo. Ke konci středověku tak vzniká celý právní systém, který určuje majetkové vztahy mezi manžely a také po smrti jednoho z nich.

---

⁸⁸ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 211.

⁸⁹ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 245-248.

⁹⁰ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 420-422.

⁹¹ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 245.

⁹² NODL a ŠMAHEL: op. cit., 422.

Nesmíme zapomenout zdůraznit úlohu církve, která prosazuje od konce 11. století stále razantněji nutnost získat od mladých snoubenců náležitý a právoplatný souhlas. Mladí lidé nemají být nuceni do manželství v době, kdy jejich rozhodnutí nemá povahu svobodné a rozumné volby. Je nutné respektovat svobodnou vůli obou partnerů, nikoliv nejbližší rodiny. Toto vnímání mělo skutečně revoluční charakter a ženě při udílení svátosti manželství bylo přiděleno stejné místo jako jejímu muži.⁹³

Církev vyžadovala svobodnou vůli obou manželů, ale vlastní praxe ukázala, že toto ustanovení mělo jen omezený vliv. Další vývoj ve staletích ukázal, že bylo nutné pastorační působení na věřící, aby pochopili podstatu manželského svazku. Ten se zakládá bez jakéhokoli nátlaku a základní podmínkou je vnitřní touha a vzájemná přitažlivost budoucích manželů. Rozhodující slovo vyslovil až tridentský koncil v 16. století, který jasně formuloval podstatu manželského slibu, a učinil tak konec liberalismu v uzavírání manželství, který na konci středověku vládl.⁹⁴

Kanonické právo vyžadovalo dosažení tělesné zralosti a nutnost uzavřít manželství před svatebčany či osobami s dobrou pověstí. U dívek to byl věk mezi 13 a 15 lety, pro muže to bylo rozmezí mezi 15 až 19 lety. Pokud se podíváme na konkrétní čísla do české země, tak od roku 1350 platilo, že muži dosahují plnoletosti v 18, ženy již v 15 letech. Zároveň je potřeba zdůraznit, že nesporný vliv na uzavření sňatku měly hospodářské zájmy a prestiž. Nebylo tehdy nic výjimečného, že mezi manželi byl podstatný věkový rozdíl.

Po vybrání nastávající manželky rodinou a po domluvení všech formálních záležitostí dospíváme k vlastnímu svatebnímu obřadu. Oproti pravidlům, na které jsme zvyklí, nejdříve následovala svatební hostina v domě nevěsty. Při této hostině byl svazek zpečetěn navléknutím prstenů.

Po výměně manželského slibu otec nevěstu předal do manželského stavu, ženich si ji vzal za ženu a nakonec přišlo manželské lože. Pohlavní styk byl rituálem mužské moci, která byla součástí mužské identity. Role nevěsty a manželky můžeme označit jako pasivní. Slibovala svému muži, že ho bude ctít a poslouchat a byla předána pod jeho ochranu.

Úloha muže a ženy v manželství byly přísně odděleny. Poslední krok k potvrzení manželství spočíval v návštěvě kostela, ve kterém bylo spojení muže a ženy požehnáno.⁹⁵

---

⁹³ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 245-248.

⁹⁴ Srov. tamtéž 245-249.

⁹⁵ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 420-423.

Tento postoj podřízenosti vycházel z pojetí svatého apoštola Pavla. „*V poddanosti Kristu se podřizujte jedni druhým: ženy svým mužům jako Pánu, protože muž je hlavou ženy, jako Kristus je hlavou církve, těla, které spasil.*“⁹⁶ Další argument pro potvrzení této teorie někteří spatřovali na základě biologické silnější mužské přirozenosti.

2.4.1 Pohledy na manželství

Je velmi zajímavé sledovat názory středověkých osobností na manželský svazek. Jedna část včetně Jana Husa i Tomáše Štítného tvrdila, že nadešel čas zachování sexuální zdrženlivosti, protože se změnila doba. V počátcích dějin bylo nutné rozmnožovat lidské pokolení, nyní to už není nutné, a proto Hus jednoznačně preferuje panictví. Ve prospěch celibátu Hus vznášel obvyklé argumenty blízké stoikům, kteří pohrdali tělesnou láskou. Antičtí filozofové ji považovali za překážku rozvoje osobnosti. Duše a rozum jsou volnější, pokud člověk žije v tělesné čistotě a to pak vede k poznání pravdy.

Husa od manželství odrazuje, že tělo je odevzdáno partnerovi. Muž musí žít dle přání a představ své manželky. Po narození dítěte se muž musí postarat o rodinu, aby měla co jíst, a žena se stará o výchovu. Podobné tradiční názory však nacházíme i u dalších osobností – např. v období raného italského humanismu u Petrarkey či Boccaccia. Podle nich se mají filozofové plně věnovat filozofii, kterou mají dát na první místo ve svých životech. Mají tak přenechat manželství bohatým šlechticům a rolníkům. Z těchto názorů jasně vidíme, že výše zmiňovaní autoři mají skutečně zakořeněné předsudky vůči ženám. Tyto postoje čerpali přímo ze života či ze zkušeností ostatních lidí nebo prostřednictvím patristiky z antické literatury.⁹⁷

*„Je lepší žít v manželství, než se trápit, říká svatý Pavel, čímž manželství ospravedlňuje, ale zároveň naznačuje, že je to jen jakési východisko z nouze. Neboť ctič v manželství je v očích středověkého kněze téměř stejně nepřijatelný jako uspokojování tělesné žádostivosti mimo jeho rámeček. Život v tak podřadném stavu je ospravedlněn pouze snahou zplodit legitimní potomstvo.“*⁹⁸

Pozitivnější vnímání manželství nastává v polovině 14. století. Tento zárodek můžeme spatřovat ve světě italského humanismu. Tento posun mohl být zapříčiněn

---

⁹⁶ Ef 5,21-23

⁹⁷ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 238-239.

⁹⁸ LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 248.

odrazem emancipace společenského vědomí od církevní tradice, která byla spojená s nástupem měšťanstva. Další důvod mohl být vyvolaný reflexí morové rány z vylidnění světa. S největší pravděpodobností tento posun vyvolaly obě změny.

O něco později již humanisté chválí výhody manželství, ve kterém vidí nedílnou součást aktivního života. Rodí se zde humanistická oslava rodiny jako základní buňky společnosti. Je zde vyzdvihnuta manželská láska, z níž se rodí děti. Ty pak zajišťují přežití rodiny, současně tak umožňují další demografický růst a zavrhuje se kult askeze a sexuální abstinence.⁹⁹

Jsou zde vypočítány výhody, které přináší muži manželský stav. Žena pečuje o domácnost, zároveň se stará o zajištění oděvu a rovněž i o jeho praní. Vychovává děti a prosí Boha o požehnání pro její rodinu. Pokud je někdo nemocný, tak o něho pečuje a sdílí jeho bolest a utrpení. Naproti tomu je vylíčena domácnost mládence.¹⁰⁰ *„Žádný oheň, který by zahřál byt, talíře a tácy jsou myty jednou do měsíce, rendlíky a hrnce vylizují psi. V domě není nikdy zameteno, kuchyň je plná odpadků, které pokrývají pavučiny, v nichž bzučí mouchy přilákané nepořádkem. Ubrus nikdo nevyměňuje, dřevé ložní prádlo slouží za pelech pobíhajícím psům. Mládenec nevidí, že jeho lampa nemá olej, že jeho obilí kazí myši, ptáci, červi a déšť. Vinný sud vytéká a šaty ničí plíseň a moli. Tolik přehnaný ideál a právě takový protiklad.“¹⁰¹*

Neměnný postoj zaujímal teologové, kteří nespatořovali v manželské lásce aktuální účel manželství. Ten viděli jen v plození potomstva a zamezení hříchu. Vášnivě pak bylo odsuzováno to, co brání početí dětí. Vyskytují se zde i ojedinělé církevní autoři, kteří za určitých podmínek toto dovolují. Tím důvodem bylo sociální postavení. Obecně však můžeme říci, že církevní ustanovení bylo jednoznačně proti antikoncepci a bylo na to velmi dobře pamatováno ve zpovědních příručkách pro kněze.

A tak se zde vyskytovaly dva postoje, které byly v zásadě protichůdné. Oba však směřovaly k jedinému cíli, a tím bylo zachování a rozšíření lidské společnosti.¹⁰²

⁹⁹ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 239-242.

¹⁰⁰ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 213.

¹⁰¹ Tamtéž 213.

¹⁰² Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 240-242.

2.4.2 Sexualita (nejen) v manželství

„Ze všech lidských funkcí je sexualita tou zároveň nejosobnější a nejvitálnější, ale také ve starých společnostech nejvíce podléhající normám, neboť příbuzenské struktury, a dokonce i celé společenské uspořádání se zakládají na kodifikaci sexuálních vztahů. Kromě toho o sexu mluví a píší většinou muži – mniši nebo církevní hodnostáři, kteří se dobrovolně vzdali jakéhokoli sexuálního života. Píší obezřetně a v zásadě nejsou dobře obeznámeni s tím, o čem. Laické domácnosti mlčí, a ženy, až na pár výjimek, jsou v tomto směru zcela němé.“¹⁰³

Církevní otcové ohledně sexuálního styku vyznávali přesvědčení, že nejužší hodnota je sexuální zdrženlivost. Bohužel však nebylo možné plně potlačit sexualitu, a proto bylo nalezeno nepatrné místo i pro sex. Bylo to ovšem jen z toho důvodu, aby se tato „činnost“ používala náležitě a byla zcela podřízena svému jedinému účelu, tj. rozmnožování. Po mnoho staletí se používal Augustinův výrok, že cizoložný je i ten, kdo příliš miluje vlastní ženu. Bylo naprosto nutné a žádoucí, aby se člověk vyvaroval chování, které by znamenalo pohoršení. Dále se radilo vyhýbat se situacím, které by podněcovaly sexuální fantazii. Bylo doporučeno omezit pohlavní styk na noční dobu, vyhýbat se nahotě a příliš se nepřejídat, neboť větší množství masa a vína vzbuzuje tělesnou žádost. Zároveň je nutné ovládat své tělo, aby se co nejvíce snížil počet styků. Toto doporučení mělo být zabezpečeno následujícími pravidly: žena má být pasivní a veškerou iniciativu nechat na muži. Je nutné dodržovat přirozený řád tělesného spojení a vyvarovat se jiných forem, které by vzbuzovaly Boží hněv.¹⁰⁴

Souběžně je nutné dodržovat náboženské zákazy. Církev nedovolovala uzavírání sňatků v adventu a v postní době. *„I když manželský pohlavní akt nebyl přímo zakázán – jako léku proti zlé žádostivosti se mu dostalo dokonce jistého ospravedlnění – předepisovaly knihy pokání přece jen přesná časová období, kdy bylo pohlavní spojení manželů přísně zakázáno. Patřilo sem vždy čtyřicet dní před Vánocemi, Velikonocemi a podzimním půstem, kromě toho všechny noci na sobotu a neděli, avšak přinejmenším noc před nedělí, a zásadně tři noci před příštím přijímáním. Spočítáme-li všechny tyto dny dohromady, museli se manželé po dvě třetiny roku zříci pohlavního styku.“¹⁰⁵*

Zajímavé zjištění nám přináší dobové prameny. Z nich můžeme vysledovat, že městské obyvatelstvo skutečně reagovalo do značné míry na církevní zákazy. Pohlavní zdrženlivost se také doporučovala i v případě, že matka kojila, neboť početí dalšího dítěte

¹⁰³ GOFF a SCHMITT: op. cit., 641.

¹⁰⁴ Srov. tamtéž., 643-644.

¹⁰⁵ DENZLER Georg: Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky, Brno: CDK, 1999, 32.

mohlo zkrátit dobu kojení. Tím pádem by se mohl ohrozit život staršího sourozence. Další zákazy se týkaly období, kdy má žena menstruaci. Či když nově počatý život v těle matky se začal hýbat.

Téměř všechny děti se narodily po osmém měsíci po svatbě. Toto dokazuje přísný dohled rodičů nad dcerami, které ve mnoha případech viděly svého vyvoleného teprve ve svatební den. To však nebránilo jejich manželům, aby své manželky začali ihned zasvěcovat do manželského života. Proto následovalo početí, těhotenství a porod prvního dítěte. Další těhotenství nedalo na sebe dlouho čekat.¹⁰⁶

Dle dobových pramenů lidská sexualita představuje jedno z velkých životních nebezpečí. „*Proto se považuje za žádoucí, aby v době, kdy mladý muž dosáhne pohlavní zralosti a začne se u něj projevovat sexuální potřeba, byla tato naplněna formou uzavření manželského svazku. Za standardní situace byla tehdy v českých zemích mládež z okruhu nejvyšší zemské aristokracie zasnubována již v dětství (pochopitelně s prvořadým ohledem na rodové mocenské a majetkové zájmy) a s fyzickou realizací sňatku se očekávalo do doby, až ženich dosáhne osmnácti let a nevěsta patnácti let (těchto věkových hranic pochopitelně nemuselo být dosaženo současně).*“¹⁰⁷

Bylo výše zmíněno, že děti z aristokratického prostředí uzavíraly sňatek velmi brzy. Děti tak přicházely o své dětské radosti a byly vystaveny touze dospělých po politických ziscích nebo snaze zajistit prostřednictvím dětského sňatku politickou stabilitu.

Z těchto sňatků vyplývala i potřeba sexuálního aktivního života v raném věku. Tato nucená sexualita ve většině případů vedla k těžkým psychosociálním poruchám. U chlapců to mohlo vést k dočasné či trvalé impotenci. U dívek se to vyznačovalo obrovským strachem z pohlavního styku. U těchto velmi mladých žen bylo ještě jedno velké nebezpečí. Povinná konzumace manželství mohla vést k otěhotnění, které mělo za důsledek podlomení zdraví rodičky. Toto oslabení se mohlo zvyšovat dalšími porody.

Po IV. lateránském koncilu (tj. po roce 1215) nebyla nutná konzumace manželství pro jeho právoplatnost, přesto v královském prostředí se tomuto aktu přikládal velký význam. Rodiče nezletilých manželů se tak snažili alespoň předstírat v symbolické rovině manželský akt svých dětí. To spočívalo v položení nahých dětí vedle sebe či dokonce na sebe.¹⁰⁸

„*Takovýmto způsobem se například snažil symbolicky utvrdit sňatek své dcery Jitky s Václavem II. římský král Rudolf Habsburský. Obdobně postupoval i Jan Lucemburský,*

---

¹⁰⁶ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 253.

¹⁰⁷ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 22-23.

¹⁰⁸ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 33.

*který přinutil symbolicky souložit Jana Jindřicha s Markétou Pyskatou, přičemž právě ona předstíraná kopulace poznamenala jedenáctiletého Jana Jindřicha natolik, že byl ve vztahu s Markétou impotentní. Alespoň to tvrdila ona sama a jí naklonění rakouští a bavorští kronikáři.*¹⁰⁹

2.4.3 Antikoncepční prostředky ve středověku

Velmi podstatným způsobem se změnil názor historiků za posledních pár desítek let, zda lidé ve středověku používali antikoncepční prostředky. Toto tvrzení se vyvozovalo z učení středověkých teologů. Ti tvrdili, že na křesťanském západě byla antikoncepce nemyslitelná.

K tomuto názoru se přiklonil francouzský historik Philippe Aries roku 1948. Na vyvrácení tvrzení reagoval R. P. Riquet, který argumentoval seznamem hříchů s příslušným pokáním z období raného středověku. V tomto soupisu nalezneme zákaz kontracepce a potratů, a proto se můžeme domnívat, že tyto hříchy byly již v té době aktuální.¹¹⁰

*„Církevní nařízení zavrhovala veškeré praktiky, jejichž účelem bylo zabránit početí a důsledně zakazovala jakékoli přerušení těhotenství. Žena, která ‚vyhnala plod‘, se dopustila hříchu, za nějž se musela kát. Na druhé straně však jak církevní, tak i světské právo chránily těhotnou ženu před mučením a před popravou, čehož ženy, kterým hrozilo útrpné právo, zneužívaly. Těžké, většinou hrdelní tresty, se však vztahovaly až na vraždy již narozených dětí. Části těla nenarozených dětí pronikly i do lidové magie. Srdce nebo prsty potracených nebo z těla mrtvé matky vyjmutých dětí, byly považovány za magické předměty, které ochraňovaly zločince.“*¹¹¹

Všechny církevní koncily až do 12. století se nesou v duchu neustálého zdůrazňování zákazů a trestů, které by vedly k zabránění početí dítěte. Vlivem různých spisů arabských lékařů se začaly velmi pomalu používat určité formy antikoncepce, což vedlo teology ke zmírnění svých příkázání. Vyskytují se zde názory, že není nutné zakazovat styk dvou neplodných partnerů a dále antikoncepce není totéž co zavraždění dítěte. Zároveň církevní kazatelé nesouhlasí s nepřírozeným pohlavním stykem, který není

---

¹⁰⁹ NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku 33.

¹¹⁰ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 156.

¹¹¹ NODL Martin: Dětství v předmoderní době, in: Souvislosti 4 (1996) 15.

v souladu s přírodou. V jejich očích to představovalo určitou formu antikoncepce, což ve skutečnosti nevedlo ke snížení plodnosti tehdejších párů.¹¹²

„Existuje jeden naprosto přirozený a uznávaný prostředek, jak omezit počet porodů, totiž nechat matku, aby své dítě kojila. Patricijské rodiny ve 14. století ve své domácnosti běžně zaměstnávaly kojnou a o století později se mezi celým středním měšťanstvem rozšířil zvyk využívat služby venkovských žen. Účinek tohoto chování byl dvojitý: chudé ženy, které své dítě dlouho kojily, začaly své mléko prodávat, pokud dítě zemřelo, a kromě mzdy tedy získaly příležitost oddálit další porod. Naopak majetní lidé, kteří si chtěli zajistit dědice a vysoká porodnost pro ně tudíž hrála důležitou roli, mohli díky tomu, že svěřili malé dítě kojné, mít větší počet potomků. Je také pravda, že počátkem 15. století bylo v Toskánsku napočítáno nejvíce dětí právě v těch nejzámožnějších rodinách. Lože chudých bylo tedy v této době méně plodné než lože boháčů.“¹¹³

Potvrzení domněnky antikoncepce můžeme nalézt v rozsáhlé práci z roku 1966 od J. T. Noonana. Ten se spíše věnuje analýze teologických koncepcí, ale dotýká se i rozboru *penitenciálu* (seznam hříchů s příslušným pokáním). Dochází k závěru, že *penitenciály* nekopírují ustanovení z dřívější doby, ale reagovaly na aktuální potřebu. Je zde odsouzení všech nápojů, které měly za cíl přerušit těhotenství či zabránění početí.

Na základě tohoto tvrzení někteří sociologové přišli s myšlenkou, že poměrně malé počty dětí v rodině a relativně pozvolný populační nárůst v raném a vrcholném středověku není důsledkem vysoké dětské úmrtnosti, ale nízkou porodností. To je způsobeno rozhodováním ženy, zda chce či nechce ponechat si dítě. Tato teorie však nenašla mnoho příznivců, a proto má spíše pravdu J. T. Noonan, který se kloní k existenci antikoncepce ve středověku. Zároveň podotýká, že toto nebyl rozsáhlý sociální problém a tyto praktiky prováděli lidé hlavně proto, aby unikli hanbě nebo bídě.¹¹⁴

„Kontraktivní a zejména aborativní praktiky jsou přitom přísněji posuzovány v těch případech, kdy měly zakrýt nevíтанé následky prožité rozkoše, než v případech, kdy se žena chtěla vyhnout bídě plynoucí z příliš početného potomstva. Noonan k tomu poznamenává, že ohled na početné potomstvo měl smysl jen v manželství.“¹¹⁵

Za základě uvedených názorů je možno potvrdit užívání antikoncepce. Již i ve středověku existoval omezený rozsah antikoncepčních prostředků a dokonce se prováděly

---

¹¹² Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 254.

¹¹³ Tamtéž 254-255.

¹¹⁴ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 156-157.

¹¹⁵ Tamtéž 156.

i potraty, jak je známo z dobových kázání, která podobné praktiky ostře kritizovala. Na základě různých písemných pramenů se zdá, že antikoncepční metody používalo spíše městské, majetnější obyvatelstvo a velmi pravděpodobně ve velmi omezené míře. Převážná část žen musela využívat jiné způsoby - rady porodních bab, různé dráždivé lektvary či jídla nebo zadušení plodu v těle matky. Tyto způsoby byly velmi riskantní a bolestivé a musely se použít včas, aby žena nebyla obviněna z vraždy vlastního dítěte.¹¹⁶

„Na konci středověku tedy pomalu dozrává jistý proces uvědomování, který později povede k prvním antikoncepčním opatřením. Paradoxní je, že u počátků tohoto probuzení, pod jeho vlivem budou rodiče po 17. století prodlužovat intervaly mezi jednotlivými porody, stála absolutní úcta k životu, jak ji kázali ti nejzavilejší odpůrci jakýchkoliv praktik zabraňující oplodnění.“¹¹⁷

2.5 Nevěra – tresty a oběti

Toto téma nebylo zatím předmětem samostatného vědeckého bádání, které by přineslo nové poznatky, proto zde budou uvedeny pouze obecně známé skutečnosti a jeden konkrétní případ z dějin.

Nebylo myslitelné, aby žena byla svému muži nevěrná. Její tělo bylo pod přísným dozorem, aby nebyl zplozen nelegitimní potomek, který by poškodil čistotu rodu. Pokud se to přece jen stalo, velmi kriticky byli vnímáni tito potomci. V budoucnosti neměli valnou profesní perspektivu a hrozilo jim snížené společenské postavení.¹¹⁸

„Dítě narozené z nemanželského lože bylo stejně jako v mladší době navždy vyděděno ze společnosti rodiny a rodu. Pozbylo dědická a s nimi spojená stavovská a jiná práva. Veřejné mínění za ně činilo odpovědnou matku, na níž jedině také spočívalo břemeno jeho výživy, zabezpečení a výchovy.“¹¹⁹

Církev se k této problematice stavěla negativním způsobem. Není proto divu, že mnoho žen odložilo svoje děti před dveřmi kostela nebo fary. Tento krok byl důsledek strachu. Matky nejspíše očekávaly pomoc od duchovních, a proto byly zřizovány různé

---

¹¹⁶ Srov. GOFF a SCHMITT: op. cit., 650.

¹¹⁷ LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 257.

¹¹⁸ Srov. tamtéž 258.

¹¹⁹ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 13-14.

nalezince, ve kterých byly děti vychovávány. Bohužel se setkáváme i s případy, kdy ženy ze společenských důvodů byly nuceny jít na potrat.¹²⁰

Z dobových pramenů máme informace o tom, že smilstvo se vyskytovalo zřejmě velmi často, a to zejména ve městech. Dominantní postavení muže se zároveň odráželo v právních ustanoveních, jakým způsobem má být potrestána nevěra ženy. Původní ustanovení dokonce umožňovalo zabití ženy a s největší pravděpodobností tato možnost nebyla v hojné míře využívána.¹²¹

Většinou se o pomstu postarala rodina – formou zabití. *„Tyto soukromé způsoby trestu přežívaly poměrně dlouhou dobu vedle veřejných, zpočátku dosti krutých, sankcí (běh nahých milenců napříč vesnicí). Ve 12. století nahradila tělesné tresty pokuta (kromě těch, kteří nemohli zaplatit), ale ta sloužila spíše k urovnání peněžních poměrů než k vymýcení zločinu jako takového, a postupem času i její používání sláblo.“*¹²²

Vedle toho máme doklady mírnosti, shovívavosti a pochopení ze strany veřejného mínění i od podvedených manželů. Nacházíme příklad, kdy manžel odpustil své ženě nevěru - potvrzením je odkázána značná finanční částka pro jeho smrti. Co se týká nevěry u mužů, bylo to odsuzováno, ale nevěrná žena se provinila daleko více.¹²³

*„Je více než podivné, že otcové, kteří na zplození nemanželských dětí měli stejný podíl, byli sotvakdy církví voláni k zodpovědnosti, a zůstávali proto bez trestu, zatímco postižené matky musely za svůj prohřešek tvrdě pykat.“*¹²⁴

Ve skutečnosti bylo však nejvíce potrestáno nevinné dítě, které bylo vystaveno nejrůznějším omezením a posměchu. Nebylo přijato ve své faktické rodině a pokud jeho otec postavení nezlepšil, bylo plně odkázáno na matku.¹²⁵

*„Podivuhodnou výjimku představovaly děti, které v přestoupení celibátního zákona zplodili kněží a biskupové. Mnich přísných mravů to zdůvodnil tím, že pro posvěcený stav jejich otců spočívá na takových dětech zvláštní lesk.“*¹²⁶

V raném středověku církev těmto dětem zabraňovala přijetí do kléru. Posun nastal o několik století později, kdy existovala možnost nechat si manželské dítě církevní

¹²⁰ Srov. DENZLER: op. cit., 138.

¹²¹ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 424.

¹²² GOFF a SCHMITT: op. cit., 647.

¹²³ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 145-146.

¹²⁴ DENZLER: op. cit., 138.

¹²⁵ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 57-58.

¹²⁶ DENZLER: op. cit., 138.

vrchností legitimovat. Za tento dispens se muselo zaplatit slušný obnův, a tak mohla nastat situace, kdy vlastní syn kněze ve stejné farnosti vystřídal svého otce.¹²⁷

2.6 Těhotenství

Byla učiněna reflexe o vzniku manželství a s ním spojené nutné záležitosti. Nyní tedy přistoupíme k době, která je pro ženu a muže velkým očekáváním, protože se těší na narození potomka.

Jestliže žena nemohla přijít do jiného stavu, dostala se do obtížné situace. Existovaly zde různé lidové rituály spojené s plodností – posvěcování ložnice i postele – ty patřily mezi nejrozšířenější. Páry, které nezpłodily dítě po prvním roce manželství, se setkávaly s opovržením zejména ze strany mládeže.¹²⁸

Z období raného středověku máme k dispozici tresty, které jsou za zabití těhotné ženy: *„Jak sálské, tak ripuárské právo stanovují za zabití ženy, jež se ještě nachází v plodném věku, peněžité trest ve výši 600 šilinků. Lex ripuaria určuje za zabití těhotné ženy pokutu 700 šilinků – jedná se o druhou nejvyšší sazbu v katalogu peněžitých trestů. Ještě více pak musel zaplatit ten, kdo zabil biskupa: 900 šilinků. Údaje ohledně výše peněžní pokuty sloužily pouze jako hodnotové měřítko – lex ripuaria udává protihodnoty: rohatý, statný a zdravý vůl má hodnotu 2 šilinky, rohatá, statná a zdravá kráva 1 šilink, meč s pochvou 7 šilinků atd. Peněžité hodnota těhotné ženy se tedy rovnala ceně celého stáda volů a krav. Za peníze, jež měly být za její zavraždění zaplacené, bylo možné vyzbrojit velký počet mužů brněním, které se sestávalo z drátěné košile, přílby, chráničů nohou, meče s pochvou, štítu a kopí.“¹²⁹*

V průběhu těhotenství měla žena dbát na různé rady a pravidla chování tak, aby bylo zajištěno bezpečné narození zdravého potomka. Pohlavní styk v době těhotenství a po porodu byl odsuzován stejně jako nadměrné užívání alkoholu během těhotenství.¹³⁰

„Berthold Řezenský varoval již ve 13. století ve svých plamenných kázáních těhotné ženy před tancováním, poskakováním a skákáním, k čemu jim údajně může radit pouze

¹²⁷ Srov. DENZLER: op. cit., 138.

¹²⁸ Srov. GOFF a SCHMITT: op. cit., 650.

¹²⁹ ENNENOVÁ: op. cit., 115.

¹³⁰ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 416.

*d'ábel. Za takovým postojem se bezesporu skrývala snaha ochránit plod a zabránit potratům.*¹³¹

Značná množství nařízení vycházela z magie. Ženám tak bylo doporučeno dívat se na pěkné věci a vyhýbat se nepříjemným osobám. Byl zde zákaz zabíjení zvířat, neboť tato krev by měla za následek rudé skvrny na pokožce dítěte. Vyskytují se i další zákazy, které měly zajistit hladký průběh vlastního porodu.¹³²

Těhotné ženy se do poslední chvíle účastnily běžného života. Staročeské pojmenování stavu, kdy se blíží porod – „stonat k dítěti“ do určité míry odráží změnu normálního stavu. Jestliže církevní nařízení bralo jasně na zřetel prospěch nenarozeného dítěte již od jeho početí, zájem filosofů, teologů i lékařů začínal teprve vlastním narozením. Změnu v postoji můžeme spatřovat až ke konci 15. století. Jistou zásluhu na tom má výtvarné umění. Na obrazech z období vrcholného středověku můžeme vidět těhotnou Pannu Marii nebo její matku svatou Annu. V 15. století těhotné ženy pronikají do profánních obrazů a na jeho konci dochází k rozšíření motivu těhotné ženy. Rozvojem knihtisku jsou vydávány první lékařské knihy, které obsahovaly i rady porodním asistentkám. Tyto příručky pak detailně popisují vývoj dítěte v prenatálním stadiu v těle matky. Jejich součástí je hledání optimálního způsobu života těhotných žen. Autoři se ve většině případů odvolávají na názory významných osobností z antiky. Jsou zmiňováni Hippokrates, Aristoteles či Galenos.

2.6.1 Narození dítěte

Samotný porod probíhal doma a do 17. století se ho zúčastňovaly pouze ženy. Pochopitelně se jednalo o rodičku, její přítelkyně, sousedky a porodní báby. Od 14. a 15. století můžeme vidět první náznaky specializace v porodnictví. Ve městech tak vzniká funkce porodní asistentky a vyvstává zde požadavek určitého medicínského vzdělání u těchto žen. Ty jsou pak formálně podřízeny městské radě a v některých německých městech skládaly rituální přísahu, která spočívala v jejich povinnosti okamžitě přispěchat k rodičkám. Nesměly brát ohled na jejich sociální a majetkové postavení a dále musely v případě nutnosti bezplatně pokřtít smrtí ohrožené dítě. V průběhu 15. století podřízenost ve většině měst přechází na městské lékaře, kteří spadali pod městskou radu. I nadále však

---

¹³¹ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 422.

¹³² Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 252-253.

platí přísný zákaz asistence při porodu pro muže, lékaře, a to i pro náročné situace, kdy bylo nutné porod dokončit císařským řezem. Jasný důkaz rozdělení světů a rolí v případě porodů můžeme vidět v exemplárním příkladu hamburského lékaře, který byl v roce 1521 odsouzen k trestu upálení za to, že v přestrojení asistoval při porodu za porodní bábu.¹³³

„Porodní bába, již se připisovala výlučná odpovědnost za hladký porod, rozhodovala o tom, zda bude rodička posazena do porodní stolice nebo zda se kvůli nadváze zvolí poloha na loktech a kolenou. Porodní bába protrhávala nehty nebo nůžkami plodovou blánu a uměla změnit nepříznivé, např. příčné polohy plodu a obrátit dítě.“¹³⁴

Díky ikonografickému rozboru porodních poloh z pozdního středověku lze možno konstatovat, že lékařské příručky nejčastěji doporučovaly polohu, při níž žena částečně ležela, částečně seděla. Toto zjištění je překvapivé, protože tuto polohu propagují knihy a lékaři alternativních porodů na konci dvacátého století.¹³⁵

„Řada úkonů se váže k vlastnímu porodu. K jeho hladkému průběhu má přispět například rozplétání popruhů, otevírání zámků, tedy magické odstraňování překážek na základě podobnosti. Ale reálný zdravotní význam může mít opatření téhož typu, otevírání všech dveří v domě. Přívod čerstvého vzduchu do vydýchaného a zakouřeného prostoru malé jizby jistě mělo pozitivní význam pro rodičku. Je však znám i opak tohoto opatření, zatemňování místnosti, aby neměly přístup zlé síly: možná že rozhodovalo roční období a klimatické situace.“¹³⁶

Dítě se narodilo do společnosti, kterou ovládala jednak lidová zbožnost a také ochranná magie. Tyto vlivy byly složeny z různých církevních nařízení a zákazů, pověr, ale i prvků divotvorných předmětů. Všechno to mělo směřovat k jedinému cíli a to předejít vysoké dětské úmrtnosti.¹³⁷

„Nejdůležitějším aktem po porodu bylo umytí dítěte. Porod ikonograficky velmi často doprovází umyvadlo nebo kád' s teplou vodou a pleny, do nichž bylo dítě zavinuto. Velké množství porodních scén zároveň zobrazuje první kontakt matky s dítětem, položení dítěte na tělo matky nebo vedle matčina těla. V těchto obrazech jako by byl symbolicky vyjádřen vztah matky a dítěte – mateřská láska. Matka není oddělena od dítěte, ale naopak dítě se ihned po svém narození stává součástí rodinného života, jehož dominantní linií je propojenost dítěte a matky.“¹³⁸

¹³³ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 15-16.

¹³⁴ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 418.

¹³⁵ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 16.

¹³⁶ SMETÁNKÁ: op. cit. 253.

¹³⁷ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 14.

¹³⁸ Tamtéž 16.

Tato koupel měla hygienický význam, ale též představovala definitivní oddělení od matky. Tímto úkonem se dítě mohlo zařadit mezi existující členy rodiny. O pár týdnů později pak přicházela na řadu očistná procedura pro ženu, která měla symbolicky ukončit šestinedělí. Do té doby byla považována za nečistou.¹³⁹ „*Nesměla se tudíž účastnit společenského a náboženského života svého okolí. Zároveň jí a jejímu muži církev velmi přísně zapovídala sexuální život.*“¹⁴⁰

Nově narozené dítě mezitím muselo projít řadou opatření, která měla zabezpečit jeho zdraví a ochranu. „*Umývání děcka věchtem slámy, které má dítě trochu zamazat a tím ho skrýt před zlými silami, nebo ho tak posílit, protože sláma, zvláště užitá při výrobě chleba, má posilující účinek, neboť do ní dvojnásobně přechází něco ze síly země.*“¹⁴¹

Podobný význam má i krátké položení dítěte po porodu na zem. Důležitou roli při přijímání nového člena do rodiny má i otec, který sní vejce, jež předtím vložil do vody. Tato symbolika zřejmě představuje základ k položení vztahu mezi otcem a nově narozeným potomkem, protože vejce představovala dle prastarého symbolu životní energii. Stejný smysl má s největší pravděpodobností i vylévání vody z první koupele na otcovy ruce. Z dalších těchto magických úkonů můžeme zmínit nošení dítěte okolo domovního ohně či kladení na práh. Toto mělo představovat přijetí do rodiny stejně jako křest symbolizuje vstup do společenství věřících.

Velmi důležitá pro život dítěte byla jeho první noc na světě. Tato teorie vychází z myšlení středověkých lidí, kteří věřili, že dobrý začátek předznamenává i zdárné pokračování. Tu noc přicházejí sudičky, které rozhodují o dalším vývoji novorozenceva života. Proto přichází na řadu symbolické pohoštění, aby pozitivním způsobem ovlivnilo věštění sudiček.

Je třeba ještě připomenout dva starobylé způsoby magické ochrany. Po křtu následovala domácí koupel, do které se vkládalo devět druhů zrn a kousky železa. Zrno mělo představovat budoucí bohatství, železo vyjadřovalo pevnost či odolnost. Ve středověké společnosti měla silný vliv pověra, a proto se věřilo, že démon může nově narozenému dítěte uškodit. Aby se předešlo jeho vlivu, tvrdilo si, že démon může být oklamán převlekem za někoho jiného nebo neobvyklým chováním či obrácením běžných zvyklostí.¹⁴²

---

¹³⁹ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 253.

¹⁴⁰ NODL: Dětství v předmoderní době, 16.

¹⁴¹ SMETÁNKÁ: op. cit., 254.

¹⁴² Srov. tamtéž 254-256.

Všechny tyto a mnohé další praktiky, které středověká společnost vykonávala, byly církví odsuzované jako modloslužebnictví. Všechny však měly společný cíl - ochránit dítě před smrtí.¹⁴³

Bohužel výše popsaná magie byla neúčinná, a to z důvodů špatných hygienických podmínek, nerozvinuté lékařské péče, nevyvážené a nedostatečné výživy pro dětské stravování - toto všechno mělo za důsledek vysokou kojeneckou úmrtnost. Ta se pohybovala do jednoho roku života, včetně kojenecké úmrtnosti, ještě v 18. století kolem třiceti procent. Uvedené číslo vychází z antropologických výzkumů středověkých hřbitovů, kdy kojenci a nemluvňata tvoří až dvacet procent všech pohřbených. Tento podíl může být i poněkud vyšší, neboť dle církevního ustanovení bylo zakázáno pohřbívat nepokřtěné novorozence.¹⁴⁴

2.6.2 Kojenci - těžký vstup do života

Dle florentské knihy mrtvých máme informaci o tom, že se vyšší kojenecká úmrtnost vyskytovala u chlapců než u dívek. To však bylo vyrovnáváno delším věkem, jehož se muži dožívali. Toto zajímavé tvrzení přinesly anglické studie. Podle jednoho výzkumu většina mužů umírala mezi čtyřicátým až šedesátým rokem života. Menší část umírala mezi dvacátým až čtyřicátým rokem života, u žen byl tento poměr opačný.¹⁴⁵

Z lékařských zpráv však můžeme vyvodit fakt, že dívky byly o něco odolnější než chlapci. Toto tvrzení však neplatí pro období černého moru, kdy se tento stav obrátil ve prospěch mužů. Odraz obou faktů můžeme pozorovat ve struktuře populace podle pohlaví.¹⁴⁶

Nižší věk u žen byl zajisté důsledek četných porodů a namáhavé práce na venkovském hospodářství a v domácnosti. Dle písemných záznamů z 15. století jsou k dispozici údaje o počtu porodů, jež svědčí o rychlém dorovnání ztrát vzniklých z morové epidemie, protože se jednalo o počet deset, dvanáct a dokonce i šestnáct porodů v jednom manželství. Na druhou stránku můžeme nalézt ženy, které prožily tři nebo čtyři manželství po sobě v panovnických rodinách, v nichž musely pečovat o potomstvo. Není proto divu,

---

¹⁴³ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 254-256.

¹⁴⁴ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 14.

¹⁴⁵ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 153.

¹⁴⁶ Srov. HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 204.

že organismus žen byl oslaben, a tudíž byly náchylnější k chorobám. Zmíněná úmrtí trápila svět až do 19. století.¹⁴⁷

„Úmrtnost žen při porodech byla vsutku tragická. V letech 1424, 1425 a 1430 umíralo ve Florencii při porodu 16,7 % všech vdaných žen.“¹⁴⁸

„Na druhé straně si však musíme uvědomit, že ve středověku existovaly i zcela opačné tendence, které odkrývají i agresivní a bezcitné stránky této společnosti. Podle germánského práva bylo v obecné rovině možné zavraždit nechtěné dítě, především dceru. Křesťanské učení tento typ chování překrylo, avšak ještě v 8. a 9. století se s vraždami dětí setkáváme. K vraždám novorozeňat, samozřejmě již mimo právní rámec, docházelo i v pozdním středověku a v období raného novověku. Četnost těchto případů, které nalézáme v soudních protokolech, však svědčí o tom, že vraždy novorozeňat nepatřily k výjimečným případům. Odráží se v nich především sociální problémy tehdejšího světa, zároveň jsou však i výrazem absence mateřské lásky u některých, pragmaticky uvažujících osob.“¹⁴⁹

Co vedlo ženy k zoufalému činu, jakým je zabití vlastního dítěte? Tyto ženy byly v převážné míře služkami v měšťanských nebo vesnických domácnostech. Otěhotněly při pohlavním styku, který byl vynucený hospodářem nebo jeho synem. Když zjistily, že jsou v pozeňnaném stavu, tak je k vraždě dohnala hanba z vlastního ponížení a tlak ostatních lidí z nejbližšího okolí. Nalezneme zde také případy, kdy ženy otěhotněly s pacholky nebo podruhy. K zabití je potom vedla neschopnost založení vlastní rodiny a uživení dítěte. Výjimečně se zde vyskytují případy, kdy manžel donutil manželku k zabití vlastního dítěte. Důvod spočíval v obavě, že další dítě již nemůže uživit. Byly to bezcitné případy, které zasluhovaly odpovídající trest. V českých zemích se trestalo zahrabáním zaživa a probitím těla kulem. Někdy z milosti byla žena před zahrabáním s'ata. V čem tkvěl smysl takového trestu? Hlavní důvod spočíval ve vzbuzení strachu v myslech matek, které přemýšlely o tomto kroku. Můžeme jen doufat, že to skutečně mělo odstrašující důsledek.¹⁵⁰

Setkáváme se i s případy žen, které bída, nemoc či veřejné pohoršení donutily zbavit se dítěte po porodu. Těžko můžeme určit, zda dítě mělo šanci na přežití nebo se opuštění rovnalo jeho vraždě. Tento trend je viditelný v městském prostředí a přispívala k tomu těhotenství služek a v neposlední řadě i nedostatek finančních prostředků rodičů.

¹⁴⁷ Srov. SEIBT: op. cit., 346-347.

¹⁴⁸ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 204.

¹⁴⁹ NODL: Děťství v předmoderní době, 21-22.

¹⁵⁰ Srov. tamtéž 22.

Teprve od 13. století dostávají špitály pro chudé nový úkol - postarat se o takto odložené děti. Na základě archivů špitálů můžeme vyvodit, že tyto děti ve většině případů zemřely. Ještě jedno zajímavé zjištění nám zanechávají uvedené prameny. Kojenci ženského pohlaví se mezi nalezení vyskytovali mnohem častěji.¹⁵¹

2.7 Chlapci versus dívky

Charakteristickým znakem středověkého dětství očima tehdejší společnosti byla preference mužského pohlaví před ženským. Tento rozdíl se pak dále odráží i do dospělosti. To vytváří podcenění ženy v jejím životě a účasti na společenském životě.

Na základě studia kosterních pozůstatků máme k dispozici hypotézu o usmrcování dětí ženského pohlaví, v lepším případě byly dívky přenechány špitálu, či poslány do kláštera nebo provdány do nižší vrstvy. Zároveň se bral v úvahu zdravotní stav nově narozeného dítěte.¹⁵²

Tato praxe postupem času ustupuje a velkou zásluhu na tom má křesťanství. *„S šířením evangelia tak zanikla první a rozhodující diskriminace podle pohlaví: právo na život se nyní přiznává dívkám stejně jako chlapcům.“*¹⁵³

Avšak pro celý středověk byla dívkám věnována menší péče než chlapcům a platila následující věta. Jestliže žena porodí syna, tak se raduje více, než při narození dcery.¹⁵⁴

Jako příklad může posloužit ustanovení venkovské obce z pozdního středověku. Pokud se rolníkovi narodí dcera, tak má nárok na káru dřeva. Jestliže mu však žena porodí chlapce, přiděl se zdvojnásobuje. Do velké míry je tento systém nelogický, ale ukazuje nám soudobé poměry v tehdejší společnosti, na jejichž základě můžeme odvodit další souvislosti.¹⁵⁵

*„Výmluvným svědectvím je také zjištění, že středověké dívenky nikdy nebyly inspirací pro středověké výtvarníky. Neměly ve výtvarném umění ani žádné zastoupení, které by bylo adekvátní onomu, jež jejich chlapeckým protějškům poskytovalo v uměleckých dílech téměř po celý středověk božské dítě – Ježíš.“*¹⁵⁶

---

¹⁵¹ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 256.

¹⁵² Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 54-55.

¹⁵³ PERNOUDOVÁ: op. cit., 21.

¹⁵⁴ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 55.

¹⁵⁵ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 253.

¹⁵⁶ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 56.

Další rozdělení je možno odhalit v uzavřených skupinách mládeže. Některé z nich byly přístupné pouze pro muže, naopak uzavřené společenství dospívajících žen prakticky neexistovalo.¹⁵⁷

„V průběhu středověku se vyskytla zásadní zlepšení v právním postavení ženy (možnost seberealizace mimo manželství, rozvoj mnohostranných pracovních příležitostí), za což jsou odpovědné instituce: církev a město.“¹⁵⁸

Městský život umožňoval daleko lepší pozici pro ženy, naopak život na venkově a postavení selských žen se měnilo velmi pomalým způsobem. Přesto ženy zaujímají podřazenou úlohu a její plné zrovnoprávnění bude trvat ještě po dlouhá staletí.¹⁵⁹

Na základě uvedených fakt nám vyplývá tvrzení, že již od svého narození byli zvýhodňováni chlapci před dívkami.

---

¹⁵⁷ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 25.

¹⁵⁸ ENNENOVÁ: op. cit., 243.

¹⁵⁹ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 255.

3 Křest dítěte

„Dětská nevinnost se promítala do eschatologické naděje jak nepokřtěných, předčasně zemřelých dětí, tak i dětí, které zemřely v útlém věku. S prosazením očištění do mentálního světa středověkých teologů i laiků, k němuž došlo v návaznosti na raně středověkou tradici v průběhu 12. a 13. století, se onen svět prostorově rozčlenil.“¹⁶⁰

Nepokřtěné děti odcházely po smrti tzv. *limbu*, ve kterém setrvaly až do posledního soudu. Teologické názory na tento stav se různí a jednoznačný názor se během středověku neprosadil. Jednoznačná shoda panovala v otázce malých pokřtěných dětí, které odcházely do rovnou do nebe. Zde byl spor o jejich přebývání v nebi, protože se vyskytovaly rozdílné pohledy na posmrtný soud, jeho význam pro konkrétního člověka a především na jeho čas vzhledem k existenci pozemského i onoho světa.¹⁶¹

V období raného středověku můžeme pozorovat slábnoucí vliv pohanského kultu a nastupující křesťanství. Úpadek předkřesťanského myšlení však nebyl náhlý a neproběhl současně v celé společnosti. Tento proces byl velmi složitý a dlouhodobý.

Podíváme-li se na české země, docházíme ke zjištění, že zásadní rozhodnutí přináší kníže Bořivoj, jenž se nechal pokřtít spolu se svojí družinou. Tento krok můžeme chápat jako začátek christianizace a ústup pohanského vnímání. Je samozřejmé, že pronikání křesťanství jednotlivými vrstvami obyvatel nebylo jednoduché ani rovnoměrné. Tato proměna neprobíhala hladce ani přímo ve vládnoucím rodě a jako důkazy nám mohou posloužit první křesťanští mučedníci svatá Ludmila a svatý Václav. O něco později umírá český biskup Vojtěch, který byl znechucen, že nemohl prosadit křesťanský názor ve vládnoucím rodě. Zdá se, že tato oběť přinesla duchovní plody postupného obrácení v panovnické rodině. O něco pomalejší bylo obrácení venkova, kde se stále mísilo archaické smýšlení s křesťanstvím.

Docházelo tak postupně k propojování dvou myšlenkových světů. Staré pohanské zvyklosti přijala církev do svých obřadů a na základě biblických textů jim dodala nový smysl i formu. Příkladem může být svěcení ohně či zelených ratolestí. V selském vnímání je situace opačná. Je tu starý svět, který se mísí s křesťanskými praktikami.¹⁶²

„Je dosti pravděpodobné, že vesničanům v odlehlejších územích nebyl ještě na konci raného středověku plně srozumitelný obřad křtu novorozenců vodou. Obřadné užití vody znali a chápali, neboť je v archaickém myšlení vždy spojeno s očištěním, ale tu již přece

¹⁶⁰ NODL: Dětství v předmoderní době, 22.

¹⁶¹ Srov. tamtéž 23.

¹⁶² Srov. SMETÁNKA: op. cit., 188-196.

*mělo nemluvně za sebou doma, v první poporodní koupeli. Opakování skoro téhož v kostele jistě nemůže škodit, ale kostel jako místo svaté skýtá ještě i možnosti navíc jak nemluvněti prospět. Jsou to způsoby, které ve svém principu užívají magických akcí, jejich technika i podstata jsou staré, instrumenty jsou však již křesťanské.*¹⁶³

Velmi pomalým způsobem se v lidovém vědomí vymezoval křest jako očištění od dědičného hříchu ve vztahu k pohanským magickým představám. Z historických pramenů můžeme usuzovat, že po velmi dlouhou dobu působily oba tyto kulturní kontexty paralelně vedle sebe. Rodičům bylo vyčítáno, že si chtějí pojistit štěstí svého dítěte pro jistotu na obou stranách. Mezi lidmi se tradovalo, že křest znamená nejen uvedení dítěte do křesťanské obce a klíč k otevření do nebeského království, ale současně představuje ochranu proti zlým duchům.¹⁶⁴

Je pochopitelné, že dítě se nechá pro jistotu pokřtít a zároveň se využije pohanským způsobem svaté místo. Dítě se bosou nožkou dotkne oltáře, dále je nutno položit dítěti na ústa šňůru od zvonu, pak následuje položení ručičky na bohoslužebnou knihu a nakonec přichází otření dětské tváře oltářním plátnem. Všechny tyto úkony měly zajistit ochrannou moc, zdroj síly a učenlivost.¹⁶⁵

*„Série výše uvedených magických činů poskytuje ještě další, velmi zajímavé svědectví o mentalitě sedláků a vůbec o duchovním klimatu na samém konci raného a na počátku vrcholného středověku. Je patrně velmi raným odkladem jevu, který se v mnohem větší míře rozvine až později, jevu, který bude trvale budit ostražitou pozornost církve, neboť je z něj jen malý krůček mimo hranice pravověrnosti.*¹⁶⁶

*„Křest měl následovat pokud možno ihned po porodu, aby novorozeněti – s ohledem na vysokou kojeneckou úmrtnost – byly zajištěny přijetí do křesťanské pospolitosti a ochrana před ztracením dědičného hříchu.*¹⁶⁷

Již na počátku středověku bylo nemyslitelné, aby dítě zůstalo po narození nepokřtěno. Již tehdy však platila zásada, že žádné novorozené dítě nemá zemřít bez křtu. Je ovšem nutno připomenout, že díky tehdejší vysoké dětské úmrtnosti tento úkol nebyl vůbec lehký.¹⁶⁸

Křest měl slavnostní charakter a pro konkrétní vesnici či město to znamenalo významnou událost nejen pro jeho duchovní význam. Díky křtu se tak nově narozené dítě

¹⁶³ SMETÁNKÁ: op. cit., 196.

¹⁶⁴ Srov. NAVRÁTILOVÁ Alexandra: Narození a smrt v české lidové kultuře, Vyšehrad: Praha, 75.

¹⁶⁵ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 196-197.

¹⁶⁶ Tamtéž 197.

¹⁶⁷ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 418.

¹⁶⁸ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit. 251.

mohlo začlenit do sociálních vztahů obce a zde nacházíme začátek společenských vazeb, které provázely dítě až do jeho dospělosti. Další rozdíl oproti dnešní době nacházíme ve významu kmotra - ve vnímání středověké společnosti byl spoluodpovědný za výchovu a příští život dětí.¹⁶⁹

„Kmotrovstvím vznikl i nepokrevní příbuzenský svazek, který zapovídal uzavírání sňatků mezi dětmi a jejich kmotry až do třetího kolene. Význam kmotrovských vztahů a úctu k nim názorně vyjadřují záznamy v pozůstalostních inventářích a testamentech, v nich se v 16. století často objevují dárky kmotrů při křtu, které dítě provázejí až do dospělosti, potažmo až do hrobu. Podobná úcta byla prokazována i křestním košilkám, které lidé ochraňovali po celý život. V těchto praktikách se nám odráží nejen tradicionalismus předmoderní společnosti, ale i vztah k dětství jako k období duchovního zrání.“¹⁷⁰

Co se týká formy vlastního obřadu, mnoho informací nemáme. Můžeme pouze spekulovat, zda se dítě ponořilo do vody, nebo se jen voda symbolicky lila na čelo. Vzhledem k dochovaným křtitelnicím se můžeme domnívat, že se v Čechách ve 12. století používal druhý způsob křtu.¹⁷¹

Další potvrzení symbolického lití nacházíme v tzv. Krumlovském sborníku z první čtvrtiny 15. století, který názorně ukazuje, jak biskup polévá novorozenému dítěti nad křtitelnicí hlavičku.¹⁷²

Na předchozích řádcích byla vyzdvihnuta velmi důležitá úloha kmotrů. Co se týká počtu kmotrů, tak tyto informace čerpáme ze synodálního nařízení pro pražskou arcidiecézi z roku 1377, které upravovalo počty kmotrů - a to nejvýše na tři. Pokud se křtil chlapec, za kmotra mohli být nejvýše dva muži a jedna žena, u dívky byl tento poměr opačný.¹⁷³

„K zakládání křestních matrik pro jednotlivé farnosti docházelo až mnohem později: v Praze pochází nejstarší soupis tohoto druhu z let 1584-1600 od kostela sv. Jindřicha na Novém Městě. Celkem zde nacházíme 1806 záznamů o křtu, z čehož jich připadá 851 na pokřtěné chlapce a 859 na dívky: u 95 záznamů není pohlaví udáno. Pouze ve 13 případech se u pokřtěného jednalo o nemanželské dítě! S křtem bylo neoddelitelně spjato i jméno dítěte. V námi zkoumaném prostoru byla nejoblíbenější následující jména (často vycházející ze jmen světců): Kateřina, Markéta, Anna, Alžběta, Dorota, Klára, Ludmila a Magdalena. Manželky a dcery zmiňované v měšťanských závětech toto zjištění potvrzují.“¹⁷⁴

¹⁶⁹ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 17.

¹⁷⁰ Tamtéž 17.

¹⁷¹ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit. 250-251.

¹⁷² Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 418.

¹⁷³ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit. 250-251.

¹⁷⁴ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 418.

Křestní jména byla ovlivněna dětskou úmrtností. Stávalo se, že v rodinách byly nově narozené děti pojmenovány stejně jako jejich již zemřelí sourozenci. Tento trend můžeme zdůvodnit následujícími způsoby. Jednak si to můžeme vysvětlit lidovou zbožností. Prostí věřící věřili, že duše zemřelých dětí se mohou vracet zpět na svět v podobě nově narozených dětí. Druhý, kritický pohled v tom spatřoval nezáměr rodičů o své děti. Toto bylo způsobeno tehdejší demografickou situací, která byla charakterizována vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností.¹⁷⁵

---

¹⁷⁵ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 8-14.

4 Dětství ve středověku

Problematice dětství v českém prostředí nebyla dosud věnována výraznější pozornost. Naši dětskou otázku můžeme rozdělit na dvě období a základní rozdělení učinila husitská reformace.¹⁷⁶

První období můžeme obecně charakterizovat nezájmem o dětství. V tomto případě můžeme souhlasit s Arigsovým tvrzením, že dítě bylo považováno za malého dospělého.

„Situaci změnili husité, kteří dětství zkvalitnili iniciačním momentem posunu společenského postavení dětí – večeri Páně podávanou pod obojí způsobou nejen osobám dospělým, které již mají rozum, nýbrž i maličkým neboli nemluvňatům.“¹⁷⁷

Na základě tohoto vnímání, které bylo jak reformační, tak revoluční, přichází od teologů v souvislosti s dětským přijímáním zásadní otázka - kdy křtít? Husité ve svém programu pamatovali na děti, a tak díky nim se objevuje další svébytná kategorie, kterou je nutno brát v úvahu.¹⁷⁸

Celkově tedy můžeme říci, že české dějepisceví nereflektuje dětství a chová se k němu jako by vůbec neexistovalo. Počátky náznaků můžeme nalézt v období od 17. století, kdy se velmi okrajově můžeme dočíst o dětství, ale spíše je to zaměřeno na celkové populační chování společnosti.¹⁷⁹

4.1 Vztah rodičů k dětem

„Problematika vztahu rodičů vůči svým dětem hraje klíčovou roli pro pochopení postavení dítěte v předmoderní společnosti. Mateřská láska k dětem, strach z jejich předčasné smrti, lítost nad jejich bolestí a utrpením jsou základními kritérii pro přijetí nebo odmítnutí teze o smyslu středověkých lidí pro malé dítě, odkázané na pomoc druhých.“¹⁸⁰

Je nutno brát v úvahu citové vazby mezi matkou, otcem a dítětem. Pomineme-li veškeré duševní a citové vazby mezi matkou (otcem) a dítětem, potom z čistě racionálního hlediska měli rodiče vůči svým dětem pozitivní vztah. Hlavní důvod spočíval

---

¹⁷⁶ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 9.

¹⁷⁷ REJCHRTOVÁ Noemi: Dětská otázka v husitství, in: Československý časopis historický 28 (1980) 61.

¹⁷⁸ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 52.

¹⁷⁹ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 9.

¹⁸⁰ Tamtéž 17.

v pokračování rodiny, zajištění kontinuity mezi předky a potomky. Tento vztah měl i svůj majtkový a ekonomický podtext, neboť rodiče nevytvářeli a nezhodnocovali svůj majetek pouze pro sebe samé, ale samozřejmě i pro své děti, které přebíraly řemeslnické živnosti nebo selské grunty.

Nejvýrazněji vystupuje snaha rodičů zajistit dětem klidnou budoucnost v testamentech. U otců jsou na prvním místě obdarovávány jak dospělé, tak i nedospělé děti, které se po dosažení plnoletosti mají ujmout plného vlastnictví a správy otcových pozemských statků. Přednost dětí před matkou samozřejmě vycházela i z právních zvyklostí, které se ve středověké společnosti vytvořily, avšak i tak je z testamentů zřejmá snaha zajistit pokračování rodiny.¹⁸¹

Téma vztahu matky a dítěte je pro medievalisty velkou neznámou, protože mají k dispozici neúplné informace. Na jedné straně se hovoří o rozmazlování dětí, opačné tendence vyslovují pochybnosti mateřského citu ve středověku. Ve značné shodě je však uznávána absence citu středověké civilizace vůči kojencům.¹⁸²

„Obecně jsou však historici přesvědčeni o větší citové vazbě matek k synům, pro jejich dospělý věk nebo i pro období dospívání nastolují někdy také otázku oidipovského komplexu. Láska synů k matce mohla být přenesena a realizována i zástupným vztahem jiné kvality, za jaký je pokládána např. mariánská zbožnost. Lásku matky, trpící úzkostným strachem o ohroženého syna nebo syny (např. v bojích, na cestách apod.), promítali literáti do jejich snů, vidění apod.“¹⁸³

Naděje, že se dítě dožije dospělosti byla v tehdejší společnosti padesát procent. Toto číslo nám pomůže objasnit rodičovskou rezignaci při úmrtí potomka. *„Život většiny dětí byl krátký a neplnohodnotný. Děti se rodily a umíraly podle Boží vůle a tento fatální stav se promítal i do přístupu rodičů, u nichž se nevyvinula náklonnost k vlastním dětem. Matky i otcové dávali přednost práci před starostí o děti, kojenecká hygiena a zdravotní péče byly na velmi nízké úrovni, přičemž většina dětí trpěla i podvýživou, což v celém komplexu zapříčiňovalo náhlé a každodenní setkání se smrtí bezbranných dětí.“¹⁸⁴*

V královských rodinách se nově narození potomci posílali na dva až tři roky ke kojným. Tento krok představuje pro historiky, pracujícími s metodami psychologie, nezodpovězenou otázku ohledně osobnostního vývoje dítěte a v jeho pozdějších postojích.

---

¹⁸¹ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 17.

¹⁸² Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 56.

¹⁸³ Tamtéž 57.

¹⁸⁴ NODL: Dětství v předmoderní době, 17.

Do jaké míry toto odloučení v prvních chvílích života ovlivnilo citový vztah k matce? Byl tento obyčej výrazem lhostejnosti k osudu nejmenších či snahou zbavit se všech starostí spojené s malým novorozence nebo to byl výraz určitého životního stylu?¹⁸⁵

„Důvody takového kroku byly různé: upevnění zdraví matky, touha zbavit se nepříjemné fyzické zátěže a obnovit svou účast na společenském životě.“¹⁸⁶

Nutno je podotknout, že máme k dispozici písemné prameny, které nám dokládají hlubokou mateřskou lásku k dětem. Pro toto období je charakteristické, že matky byly se svými dětmi téměř neustále. Výjimku tvoří již výše zmiňované matky z nejvyšších společenských vrstev, které odkládaly své děti kojným.

Tyto materiály nám ukazují, že ženy ve středověku měly stejné city jako ženy na začátku dvacátého prvního století. Objevitelem této myšlenky je francouzský historik Emmanuel Le Roy Ladurie, který ve své knize analyzoval inkviziční protokol biskupa z Pamiers. Tento dokument nám umožňuje nahlédnout do všedního dne života středověké společnosti. Pozdější kritické výzkumy do určité míry ukázaly, že Laduire výpovědi svědků v některých případech přizpůsoboval svým vlastním představám, které si vytvořil při pročitání jednotlivých svědectví. Na jeho obhajobu je nutné zdůraznit, že dokreslení jednotlivých příběhů bylo nutné k představení celkového obrazu.

Z těchto výpovědí matek můžeme vyvodit především lásku k nově narozeným dětem a k malým dětem. Zde nacházíme rozpor s tvrzením, že středověká společnost neměla dostatek lásky ke kojencům. Dále se dozvídáme, že již těhotné matky se bály o své děti v průběhu těhotenství. Rovněž máme svědectví, že se matky se svými dětmi mazlily, hýčkaly je a líbaly. Můžeme se dočíst i o tom, že rodiče byli silně zasaženi smrtí svých dětí, ale zároveň je zde vyjádřena víra v posmrtný život. Samozřejmě je možno nalézt informace o drsných projevech chování, ale ve své podstatě je zde velmi znatelný a vyhraněný přístup k dětem jako ke specifickému období lidského života.¹⁸⁷

Pro vyvrácení obecné teze o absenci lásky vůči kojencům, jsou k dispozici prameny, které hovoří o pravém opaku. Tato skeptická hypotéza, zvláště pokud se jedná o syny, se dostává do rozporu se svědectvím literárních památek různých žánrů, kazatelských projevů a dějepisných kronik. Středověcí spisovatelé z různých částí Evropy

---

¹⁸⁵ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 56.

¹⁸⁶ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 229.

¹⁸⁷ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 20.

upoutávají dodnes čtenáře příběhy milujících a trpících matek, které byly násilně odtrženy od svých dětí.¹⁸⁸

Zbraslavská kronika nám přináší velmi cenné potvrzení lásky královské matky k dceři, kterou doprovázela do Bavor. „*Neboť královna Eliška se odebrala se svou dcerou Markétou, kterou velmi něžně miluje.*“¹⁸⁹

Další argument, který se přiklání k tvrzení o existenci lásky rodičů k dětem, je možno vidět v celkovém obrazu středověké společnosti. Víme, že se lidé nedoživali vysokého věku. Přesto bylo nutné postarat se o starší generaci. Sociální síť pro nemocné a staré lidi začala vznikat postupně ve 14. a především v 15. století a tento systém byl teprve ve svých začátcích. Proto se předpokládalo, ba i vyžadovalo od dětí, aby se postaraly o své rodiče. V tomto modelu můžeme analyzovat chování rodičů ke svým dětem, které odráží dřívější chování dospělých vůči svým potomkům. Je docela zajímavé, že tento model nepozbyl platnosti i v současnosti.¹⁹⁰

Na základě těchto pramenů je možno zpochybnit tezi středových historiků. Rodiče své děti milovali. „*Intenzivní mateřskou lásku potvrzují i soudobí kazatelé, vyčítající matkám přílišné rozmazlování dětí, ba i pouhé laskání, kterým prý se u dítěte mohly bezděky vyvolat hříšné představy.*“¹⁹¹

„*Téměř nikdo z medievistů sice netvrdil, že by středověké představy o dětství byly totožné s představami moderními, avšak krok za krokem se pokoušeli ukázat, že středověcí lidé měli své specifické vnímání dětství, jež nepostrádalo spontaneitu a emocionalitu.*“¹⁹²

4.2 Arigsovo tvrzení

Nyní je možno položit otázku, zda rodiče skutečně milovali své děti a umožňovali jim prožít nerušeným způsobem jejich dětství, nebo na své děti zapomínali a snažili se co nejdříve zařadit je do světa dospělých? Toto dilema před více než čtyřiceti rozpoutal francouzský historik Philippe Arigs dnes již klasickou knihou *Dítě a rodinný život* za

---

¹⁸⁸ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 56.

¹⁸⁹ ŽITAVSKÝ Petr, Zbraslavská kronika, Praha: Svoboda, 1976, 333.

¹⁹⁰ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 19.

¹⁹¹ HORSKÁ, KUČERA, MAUR a STLOUKAL: op. cit., 229.

¹⁹² NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30.

starého režimu. Díky tomuto dílu začala nová epocha objevování dětství ve středověké společnosti.¹⁹³

Francouzští historiografové po druhé světové válce se snažili odkrýt podstatu dětství. Hledali nové metodické postupy, kladli si různé otázky, na které si velmi originálním způsobem dokázali i odpovědět. V této souvislosti je vhodné poznamenat, že je nutno na zmíněné myšlenky pohlížet v kontextu modelu dějin. Ty jsou objasňovány velkými obrazy, které se snaží vysvětlit základní tendence chování a myšlení. Z uvedeného konceptu pak vychází i Philippe Arigs a jeho základní myšlenkou je, že středověk neměl žádný smysl pro dětství.¹⁹⁴

„Středověká společnost neměla žádný vztah k dětství. To neznamená, že by děti byly zanedbávány, opuštěny nebo opovrhovány. Smysl pro dětství nesmíme zaměňovat s náklonností k dětem. Dětství bylo nedůležitou a krátkou fází života, která byla velmi rychle zapomenuta. Jakmile se dítě naučilo chodit a mluvit, bylo v zásadě integrováno do společnosti dospělých. Být dítětem neznamenal ve středověku nic jiného než být malým dospělým. Děti nežily ve svém vlastním světě, který by se výrazně odlišoval od světa dospělých.“¹⁹⁵

Změna ve vnímání dle Arigse nastala v průběhu 16. století a na počátku 17. století, a to díky novým trendům ve vzdělání a výchově. Ty pak postupně získávaly čím dále větší význam a ve svém konečném důsledku vedly k odkrytí dětství a dospívání jako samostatné a nutné osobnostní fáze rozvoje jednotlivce. Na základě této změny tak začal vznikat specifický dětský svět, který je charakterizován dětským oblečením, hrou a zábavou a v poslední řadě i výjimečným dětským vnímáním okolí.

4.3 Reakce na Arigsovo tvrzení

Souhlas s uvedenou tezí přicházely z per anglosaských historiků sociálních dějin. Hlavními osobnostmi jsou Lloyd de Mause a Edward Shorter. Tito autoři měli k výše uvedenému tvrzení dvě výhrady.

První změna spočívala v posunu dětství jako svébytné fáze lidského života hluboko do 18. století. Druhý nesouhlas byl spatřován v rovině vzdělání a výchovy, nýbrž v nástupu

---

¹⁹³ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30.

¹⁹⁴ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 7.

¹⁹⁵ Tamtéž 7-8.

nového demografického trendu, který se vyznačoval výrazným poklesem kojenecké a dětské úmrtnosti.¹⁹⁶

Negativní reakce zastupovaly desítky rozsáhlých studií, které reagovaly na Arigsův postoj. „*Jejich zásadním východiskem byl názor, že dětství jako svébytná fáze života existovalo již hluboko ve středověku.*“¹⁹⁷ Argumenty pro toto tvrzení nacházeli medievisté ve hlubších kořenech určitých jevů. Velkou zásluhu na tom mají historici umění a dějin i množství dalších jedinců, kteří svým bádáním změnili úhel pohledu na dětství jako svébytnou fázi lidského života. Archeologové přispěli svými starými nálezy v podobě dětských hraček a kolíbek.¹⁹⁸

Díky nim víme, že v měšťanských domácnostech se již v této době nacházely speciální dětské židličky. Ty měly uprostřed otvor, pod nějž se umístil nočník pro vykonání potřeby. Děti spaly většinou v kolébkách nebo v posteli s jinými členy domácnosti. Dále zde nacházíme velmi oblíbené a rozšířené hračky pro malé děti – tím byly keramické figurky koníčka nebo panenky.¹⁹⁹

„*Mostem k dětskému světu je hračka, leccos známe z obrázků. Existovaly káči, poháněné bičkem, jako ještě za našich dob. Anebo barevné hliněné kuličky, ty známé kuličky našeho dětství: snad i jejich pravidla se uchovala ze středověku. Existovaly chůdy ze dřeva, jistě i trakaře a samozřejmě dřevěné panenky. Existovali koníčci na tyčce i na kolečkách, látkové a kožené míče, pinkalo se opeřeným košíkem a v Anglii hráli něco podobného tenisu. A pochopitelně že i ve středověku si děti hrály na dospělé.*“²⁰⁰

Z dobových materiálů z městského prostředí z 13. století máme informace o tom, že děti měly svůj vlastní svět, ve kterém trávily svůj volný čas. Ze snadno tvarovatelného materiálu, jakým je třeba dřevo, sláma nebo kůra stromů, se vyráběly předměty napodobující domácí zvířata a nástroje dospělých. V neposlední řadě jsou tu zmiňovány i pohybové hry, které jsou projevem dětské aktivity.²⁰¹

¹⁹⁶ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30.

¹⁹⁷ NODL: Dětství v předmoderní době, 8.

¹⁹⁸ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30.

¹⁹⁹ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 419.

²⁰⁰ SEIBT: op. cit., 345-346.

²⁰¹ Srov. SMETÁNKA: op. cit., 267-268.

4.4 Možný původ pojetí dětství

„Středověká teologická a filosofická literatura skutečně nevěnovala dítěti příliš velkou pozornost.“²⁰²

Pokud bychom chtěli hledat kořeny tohoto pojetí, musíme si uvědomit, že tehdejší společnost byla výrazným způsobem zasažena křesťanstvím. Základním textem byl Nový zákon, který velmi málo hovoří o Ježíšovu dětství. Tato skutečnost může být do jisté míry ovlivněna vnímáním, že Ježíšovo dětství z hlediska dějin spásy je nedůležitou částí, která nestojí za její zachycení. Na dílech gotického malířství a sochařství byl sice Kristus zachycen jako novorozené dítě nebo nemluvně, toto zobrazení však bylo nerealistické, protože Ježíš byl nepřírozeně velký a jeho gesta spíše připomínala dospělého člověka. Uvedený způsob vyobrazování přetrvával až hluboko do pozdního středověku.

Hlavní zásluhu na změně vyobrazování můžeme vidět až v souvislosti s prosazením nových motivů a žánrů ve 14. a 15. století. Vznikaly dětské portréty, na kterých již je možno vidět typické atributy dětství - panenku, hudební nástroj apod. A tak na přelomu 15. a 16. století můžeme na obrazech rozeznat konkrétní dítě, které je jasně odlišené od ostatních dětí. K tomuto vývoji přispěla i desakralizace témat nástěnných obrazů a především tisků. Na obrazech se tak vyskytují děti, které jsou zachyceny při hrách nebo jako pomocníci v měšťanských domácnostech či účastníci slavností a hostin. Pro všechna tato vyobrazení však platí, že výtvarné umění ztvárňovalo děti dříve, než předpokládala Arigsova teorie.²⁰³

Novozákonní texty mlčí o Ježíšově dětství. Pouze evangelista Matouš nám popisuje jeho narození a klanění tří králů. Kdyby nebylo Lukášovo evangelium, tak bychom neměli žádné bližší informace o Ježíšově dospívání.²⁰⁴

„Každý rok chodívali jeho rodiče o velikonočních svátcích do Jeruzaléma. Také když mu bylo dvanáct let, šli tam, jak bylo o svátcích obyčejem. A když v těch dnech všechno vykonali a vraceli se domů, zůstal chlapec Ježíš v Jeruzalémě, aniž to jeho rodiče věděli. Protože se domnívali, že je někde s ostatními poutníky, ušli den cesty, pak jej hledali mezi svými příbuznými a známými. Když ho nenalezli, vrátili se a hledali ho v Jeruzalémě. Po třech dnech jej našli v chrámě, jak sedí mezi učiteli, naslouchá a dává jim otázky. Všichni, kteří ho slyšeli, divili se rozumnosti jeho odpovědi.“²⁰⁵

²⁰² NODL: Dětství v předmoderní době, 11.

²⁰³ Srov. tamtéž 11-12.

²⁰⁴ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30.

²⁰⁵ Lk 2,41-47

V tomto Lukášově vyprávění o dvanáctiletém Ježíši v chrámě můžeme vidět rozhodující přechod mezi dětstvím a dospělostí. Ježíš se jakoby zřiká svých pozemských rodičů a hlásí se k svému nebeskému Otci. V tomto okamžiku je možno usuzovat, že Ježíš se stává dospělým mužem, který je plně zodpovědný za své činy.

Není proto divu, že se začala objevovat specializovaná evangelia, která popisovala dětství Ježíše. Z nich dostáváme šokující informace o tom, jak Ježíš neposlouchá rodiče ani učitele, trestá tvrdě svoje vrstevníky či dává život vrabcům z hlíny. Další změnu oproti Novému zákonu můžeme vidět v podobě trestajícího Ježíše, který představuje starozákonního Boha, jenž nezná lásku k nepřátelům. Hlavním cílem bylo přiblížit tu skutečnost, že Ježíš byl jedním z nás.

Autoři apokryfních evangelií se snažili popsat Ježíše ve dvou rovinách. Jedna strana ukazuje na jeho lidskou tvář a dětství, kdy byl zlobivý, hrál si jako každé jiné dítě a vymýšlel různé lotroviny. Druhá stránka se projevovala v jeho božském původě, kdy již téměř od kolébky měl všechny nadpřirozené schopnosti, které známe z kanonických textů. Tyto texty byly určeny pro laický a nevzdělaný okruh posluchačů s cílem povzbuzení ve víře.

Zajímavé rozdíly můžeme pozorovat na slovních obrazech. Apokryfy jsou napsány jadrným jazykem oproti uhlazenému jazyku kanonických evangelií. I přestože zde spatřujeme určité rozdíly, při hlubším zkoumání bychom došli k závěru, že rozdíly mezi Ježíšem v apokryfech a Ježíšem v Novém zákoně jsou nepatrné.²⁰⁶

4.5 Dítě svatým?

„Rodiče zaslibovali děti řádu v útlém věku, a odníмали jim tak možnost osobní volby světské nebo duchovní dráhy. Dívky se klášterním formám života podřizovaly pravděpodobně snadněji než chlapci – známe ale také povahy, které se do kláštera vůbec nehodily (např. Chrodielida). Ve 12. a 13. století ženy v hojném počtu vstupovaly do klášterů z vlastního rozhodnutí a z touhy následovat Krista. V pozdním středověku, kdy byly ženám k dispozici komunity nejrůznějšího typu, naopak hrála při vstupu do kláštera rozhodující roli snaha materiálně se zaopatřit a často i touha uniknout manželství.“²⁰⁷

Synové z elitních rodin, kteří byli zaslíbeni Bohu, vstupovali do kláštera přibližně v sedmi letech. Podíváme-li se na mnohé legendy světců, dostáváme obraz malého světce již od narození. Dle popisu dítě žilo v absolutní pokoře a jeho život se radikálně lišil od

²⁰⁶ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 30-31.

²⁰⁷ ENNENOVÁ: op. cit., 254.

způsobu života jeho vrstevníků. Nenacházíme zde známky dětských her a radostí. Autoři těchto legend popsali s určitou obecnou představou dětství a chtěli konkrétní svatost zdůraznit již od narození takového dítěte.

Tento pohled nacházíme v životopisu o svatém Václavovi, který dle původních legend byl velmi vzdělaný a hrál si jako ostatní děti. Pozdější verze nahrazují tuto „dětskou“ stránku, která byla přepracována dle výše uvedeného vnímání a pak zmínka o jeho dětství a dospívání vypadá následujícím způsobem.²⁰⁸

„Ačkoli pak byl blahoslavený Václav ještě útlého věku, u své matky přebýváje, proslul již v těch dnech také duchem prorockým a poznal všecko, co mělo přijíti, neboť mu to zjevil Kristus Pán v jasném vidění.

Mezi tím blahoslavený Václav, zvolený kdysi vnuknutím Kristovým za vévodu, vyrostl z chlapeckých let a zářil květem nejpůvabnějšího mládí. Hluboko pak v paměti chovaje, v čem byl od učitele písma vzdělán, vroucně toužil naplniti skutkem to, co sluchem poznal. A proto jeho věrolomná matka s některými syny Beliálovými, kteří s ní stejně smýšleli, nenávidíce ho pro jeho skutky a přesvaté smýšlení, radili se mezi sebou a řekli: „Ach běda, co si počneme a kam se obrátíme! Neboť kníže náš, jenž byl od nás na trůn povýšen, zkažen byl kněžími a takřka mnichem se stav, nedovoluje nám kráčetí sráznou a navyklou cestou našich neřestí. A jestliže si tak počíná nyní jako chlapec nebo jinoch, co asi bude dělati jako mladý muž nebo stařec?“ Od toho času se tedy počali k němu chovati velmi nepřátelsky, vyhrožující mu a i jinak mu působíce přemnohá příkoří.“²⁰⁹

Velmi podobné vyobrazení nám přináší Kosmova kronika v postavě svatého Prokopa. Jeho dětství či dospívání není vůbec zmiňováno a hovoří se o něm jako světci, který byl velmi vzdělaný, žil počestný život naplněný láskou ke Kristu. Svůj čas trávil v samotě, rozjímal a modlil se. Dokonce se píše, že odolával pokušení ďábla.²¹⁰

Další „svaté“ dítě od narození nacházíme v osobě svaté Anežky, dcery Přemysla Otakara I. Údajně byla nalezena chůvou v kolébce, jak má ruce a nohy přes sebe, které vypadaly jako kříž. Tak se přiblížila zbožnosti a pokoře svatého Mikuláše, jenž se prý těsně po narození vztyčil ve vaničce a s rozepjatýma rukama se tři hodiny modlil. Když měla Anežka šest let, nehrála si ostatními dívkami, ale svůj čas trávila v modlitbě v kostele.

²⁰⁸ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku 31-32.

²⁰⁹ LUDVÍKOVSKÝ Jaroslav: Kristiánova legenda, Praha: Vyšehrad, 1978, 33-43.

²¹⁰ Srov. BLÁHOVÁ Marie: Kosmova kronika česká, Praha: Svoboda, 1972, 210.

Teprve ve 13. století můžeme pozorovat změny ve výkladu zbožného dětství za model malého dospělého. Tento posun se v českém prostředí uplatnil v případě mučedníka Vojtěcha, který byl přímo ukázkový malý dospělý. K dispozici však máme i opačné případy světců, kteří své dětství neprožili svatým způsobem. Žili hříšným způsobem života a rodičům působili starosti. Teprve obrácení je přivedlo na pravou cestu. Nejznámější příklad vidíme na osobě svatého Františka z Assisi, který prožil velmi bujaré mládí a nevypadal jako světec, který jednou vše, co má, rozdá chudým a potřebným.²¹¹

4.6 Děti v královských rodinách

Touha mít děti (či spíše syna) byla velmi zřetelná a silná v královských rodinách, protože tento vytoužený potomek měl zajistit kontinuitu vlády. Problém nastal tehdy, když královská rodina měla „jen“ dcery. Král se nezdráhal požádat o zrušení manželského slibu na základě náhle odhalených kanonických překážek.²¹²

Když panovník očekával narození potomka, přál si prvorozeného dědice trůnu. Pokud se narodila dcera, král byl zklamán. Jako příklad můžeme použít českou královnu Elišku Přemyslovnu, která porodila prvorozenou Markétu a pak následovala další dcera Jitka. Otec, král Jan Lucemburský, byl znepokojen, protože očekával narození syna a dle dobových pramenů i lid projevil zklamání z narozené dcery. I královna Eliška byla smutná, na druhou stranu si byla vědoma, že musí mít ráda svoje dítě, i když je to „jenom“ dcera.²¹³ A poznamenala: „Protože takřka nikdo nemá rád toto dítě, proto je musím já mít ráda tím vřeleji.“²¹⁴

Pokud pocházelo dítě z královské rodiny, na základě studia pramenů vyplývá závěr, že dítě bylo považováno za malého dospělého. „Ritualizované zdůrazňování dětské dospělosti mělo v první řadě zajistit kontinuální pokračování vlády. I když středověká společnost na jedné straně přijímala učení o královském dvojím tělu, jehož mystická představa věčné revitalizace činila z každého následníka trůnu plnohodnotného nositele královské moci a majestátu, přesto se uchýlovala k potvrzení a proklamativnímu vyjádření

---

²¹¹ Srov. NODL: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 31-32.

²¹² Srov. tamtéž 30.

²¹³ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit. 55.

²¹⁴ ŽITAVSKÝ Petr, Zbraslavská kronika, Praha: Svoboda, 1976, 238.

*následnického práva již v nejútlejším věku. Prvorození královští synové byli korunováni jako malé děti, občas dokonce i jako nemluvnata.*²¹⁵

V běžném životě to vypadalo tak, že mnozí králové a knížata se ke svým dětem chovali jako k malým dospělým. Tímto je pak zbavovali dětských her a bezstarostného období a velmi rychlým způsobem je uváděli do reálného světa. Královští otcové se obávali lstí svých příbuzných a politických protivníků, a proto neváhali uspořádat královskou korunovaci dokonce i v nejútlejším věku. Při tomto slavnostním obřadu na malého krále sestupovalo „posvátno“. Lidé v této dětské korunovaci spatřovali potvrzení od Boha na královský trůn.²¹⁶

*„Mladý král však od okamžiku svého pomazání již nebyl dítětem, nýbrž vyvolenou osobou, jež se musela účastnit politických jednání, přijímat diplomatické návštěvy a alespoň formálně soudit a vládnout. Otcové přitom museli tušit, že na bedra svých dětí kladou víc povinností, než kolik jsou schopny unést.*²¹⁷

Královští synové proto byli od začátku života vychováni k převzetí otcovy vlády a velmi často se museli podílet na reprezentaci moci. Proto byli odebíráni matkám hned po porodu a předáváni najatým chůvám, které chlapce kojily. Z tohoto modelu nám jasně vyplývá, že emociální vztahy mezi synem a matkou byly velmi chudé a prázdné, protože mateřská péče byla do značné míry omezená. Důležitou složkou této výchovy bylo studium jazyků, s nímž se začínalo již kolem pěti let. Výsledkem této výchovy byl nedostatek času na dětské hry a zábavu, neboť prioritu měla výuka jazyků a válečnická výchova.²¹⁸

Pro vytvoření lepší představy je možno použít konkrétní postavu z našich dějin. Pro tuto analýzu je vhodné použít osobu z nejslavnějších českých panovníků Karla IV., který nechal Václava IV. zvolit římským králem ve dvanácti letech. Zde můžeme spatřit, jak otec kopíruje na svém synu výchovu, kterou sám na sobě zažil.

Karel IV. byl v nejútlejším věku dopraven na Mělník, později přebýval na Lokti. Na těchto místech se vyskytovala pouze mužská posádka, která neměla pochopení pro dětské hry. Muselo se cvičit a nebyl čas na dětské zábavy. Mladý Karel byl tak odloučen od svých nejbližších a zvláště od své matky. Tyto nucené pobyty ovlivnily podstatným způsobem jeho vztah k matce Elišce Přemyslovně. Uvedený fakt můžeme vyvodit

---

²¹⁵ NODL: Dětství v předmoderní době, 12-13.

²¹⁶ Srov. NODL: Dvě tváře dětství, Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 32.

²¹⁷ Tamtéž 32.

²¹⁸ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 13.

z vlastního životopisu, kdy se Karel IV. nezmiňuje o své matce. Velmi krutý osud potkal i Václava II., syna Přemysla Otakara II. Na tomto případu si můžeme dovolit tvrdit, že žádné dětství neprožil.²¹⁹

Další pohled na jeho dětství a dospívání vypadá takto. *„Léta Páně 1323 svěřil český král Jan svého prvorozeného syna, pokřtěného v Praze jménem svatého Václava, francouzskému králi Karlovi, jenž měl za manželku vlastní sestru krále Jana, aby tento byl v Paříži vzdělán v mravech a ctnostech francouzských a také ve svobodných vědách. Karel, král francouzský, přijav ho miloval jej nesmírnou láskou tak, že mu dal při biřmování své jméno. Od té doby se prvorozenec krále Jana vzdal prvního jména a je až do nynějších dob nazýván Karel. Tento dospívající mladík ušlechtilé povahy, vychovaný u tamějšího královského dvora, prospíval před Bohem i lidmi věkem i moudrostí stejně jako vědomostmi, takže se dokonale naučil latinským písmenům i jazyku a mravům francouzským. Také se naučil hodinkám blahoslavené Panny, jež každý den odříkával, a vyrůstaje ve vši ušlechtilosti mravů a ctností převyšoval chlapecký věk.“²²⁰* (V této souvislosti je třeba si uvědomit, že v době Karla IV. nebylo obvyklé, aby lidé uměli číst a psát).

Na základě těchto osudů nelze vyvodit jednoznačný závěr, ale všechny okolnosti nasvědčují, že královští synové neměli možnost vést nějaký rozpustilý život, který by se skládal z dětských her a radovánek. Spíše byli velmi rychlým způsobem uváděni do života dospělých. Můžeme pouze spekulovat, do jaké míry se na nich projevíly neuspokojené city z dětství.²²¹

„Být malým dospělým, jenž musel plnit plány svých ambiciózních otců, znamenalo opustit svět dětských her a nepřírozeně napodobovat svět rodičů a dvořanů. Pozoruhodné přitom je, že na děti jako na malé dospělé se pohlíželo nejvíce právě v sociálně nejvyšším prostředí, jež rozhodně netrpělo materiálním nedostatkem. Na královských dvorech byly děti nuceny vzdát se svých dětských radostí kvůli neustálému nebezpečí, jež představovala nenadálá smrt panovníka, kvůli touze dospělých po politických ziscích nebo snaze zajistit prostřednictvím dětského sňatku politickou stabilitu.“²²²

O královských dcerách již bylo pojednáváno ve třetí kapitole. Nyní je možno spekulovat, pro jaké pohlaví „prožívání královského dětství“ to bylo těžší?

²¹⁹ Srov. NODL: Dvě tváře dětství, Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 32.

²²⁰ BLÁHOVÁ Marie: Kronika doby Karla IV. Praha: Svoboda, 1987, 212.

²²¹ Srov. NODL: Dvě tváře dětství, Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 32.

²²² Tamtéž 33.

4.7 Děti v chudých rodinách

Oproti královským rodinám dítě narozené v chudém prostředí zůstávalo u matky a bylo s ní prakticky neustále. Děti byly nošeny na pole, byly pod dohledem v domácnosti, a dokonce spaly s matkami na jedné posteli. Toto kritizovali teologové, kteří namítali, že tento úzký tělesný kontakt vedl často k nechtěnému zadušení dítěte. Změna nastala v období průmyslové výroby, kdy matky musely pracovat dvanáct až čtrnáct hodin. Tudiž pak ženy ztrácejí čas na vedení domácnosti, ale zároveň i na výchovu dětí.²²³

Děti byly postupně zapojovány do světa dospělých. Zpočátku doprovázejí své rodiče a nemají žádné úkoly, pouze nesmějí překážet práci svých rodičů. Když trochu povyrosteou, starají se o mladší sourozence, a tak pomáhají matce. Postupem času zvládají lehčí zemědělské práce a činnosti dívek a chlapců se začínají lišit. Dcera pomáhá matce a syn se vyskytuje v blízkosti otce. A tak na prahu dospělosti stojí jedinec, který se umí postarat sám o sebe a o druhé a má přibližně čtrnáct let.²²⁴

Ve středověku byla velmi rozšířena řemeslnická a zemědělská výroba a díky tomuto náročnému způsobu zajišťování obživy měli rodiče pozitivní vztah ke svým dětem, protože děti jim mohly zajistit potřebnou a pro ně nutnou pracovní sílu, za kterou nic nemuseli platit a která byla vždy po ruce. Dcery pomáhaly svým matkám v domácnosti a zároveň se staraly o své mladší sourozence. Synové byli nápomocni otcům v řemeslné dílně či v obchodě. Na polích pásli drobné zvířectvo, starali se o drůbež a v neposlední řadě se podíleli na výrobě potravin z domácích surovin. Toto zapojení dětí do pracovních procesů rodičů se však pouze uplatňovalo v sociálně majetnějších vrstvách městské a venkovské společnosti.

Odlišný postoj nacházíme u chudých rodin ve městech a vesnicích, neboť jejich majetkové poměry jim neumožňovaly, aby jim děti mohly pomáhat. Proto tyto děti byly nuceny odejít velmi brzo z rodného domu, a musely tak hledat vlastní zdroje k obživě. Věk odchodu ve většině případů byl až po dosažení desátého roku a během staletí se věk postupně zvyšoval.²²⁵

„I přesto však většina dětí ze sociálně slabšího prostředí zůstávala nadále v úzkém kontaktu se svými rodiči, neboť místem jejich nového způsobu života bylo jejich vlastní nebo sousední město. Děti z venkova nejčastěji odcházely do nejbližších vesnic nebo měst,

²²³ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 19.

²²⁴ Srov. SMETÁNKA: op. cit., 112-113.

²²⁵ Srov. NODL: Dětství v předmoderní době, 17-19.

*v jejichž zázemí ležela i rodná vesnice dítěte, přičemž nová domácnost jim nebyla zcela cizí, neboť ji obvykle tvořili bližší nebo vzdálení příbuzní, popřípadě i přátelé a známí jejich rodičů.*²²⁶

---

²²⁶ NODL: Dětství v předmoderní době, 19.

5 System vzdělávání ve středověku

„Dlouho do pozdního středověku byla gramotnost výsadou nemnohých, skutečného zlomku populace, duchovenstva, a to především vyššího světského kléru a příslušníků mnišských řádů. Teprve od 12. století se vznikem měst začíná vzdělanost pronikat výrazněji do světské společnosti, zvláště v italských komunách, a stává se součástí řádových předpisů žebrových mnišských řádů, dominikánů a minoritů. Skutečný průlom do úrovně středověké vzdělanosti přinesl až vznik univerzit.“²²⁷

V prvních staletích našeho letopočtu byly školy soustředěny ve městech, v nichž byly i staré pohanské školy. Velkou zásluhu na tom mají křesťanští biskupové, kterým se podařilo udržet školy při životě v neklidných dobách stěhování národů. V 6. století přichází radikální změna, protože se začíná vytvářet nová síť církevních škol při katedrálách a kláštorech, které zakládali a spravovali biskupové a opati. Tyto školy poskytovaly vzdělání omezenému počtu žáků a úroveň vyučování nebyla nejvyšší. V této době získává církev téměř monopolní postavení v oblasti vzdělávání a tento vliv byl znatelný i na metody a programy těchto škol.²²⁸

Zvlášť proslulé školy nacházíme v benediktinských kláštorech, které se od 7. století staly základním kamenem celé západní křesťanské vzdělanosti. Tyto kláštery byly zakládány mimo dosah lidské civilizace a postupem času začaly plnit různé sociální, charitativní a výchovné cíle. Tato změna byla především způsobena hospodářským vývojem, který svůj rozmach soustředil na venkov.²²⁹

Síť klášterních škol měla rozhodující podíl na udržení kontinuity vzdělávání. Bohužel zde bylo nerovnoměrné rozložení, které záviselo na vnitřních poměrech konkrétní oblasti a na vztahu místních vlád k církvi. Velmi příznivé podmínky bychom našli v severní Itálii nebo na britských ostrovech. Velkou zásluhu na šíření vzdělanosti mají irští misionáři a jejich žáci, dále Anglosasové, kteří ovlivnili vývoj školství a vzdělávání v Německu. Hlavními středisky se tak staly kláštery ve Fuldě, Reichenau a St. Gallenu, jež v 11. století procházely krizí. Ta byla způsobena bojem mezi světskou a církevní mocí.

Díky těmto sporům vzrůstá vliv biskupských sídel, protože vznikají nové nároky na klérus, který se postupně emancipoval od své závislosti na panovnicích. Klášterní školy čelily vlivu clunyjské reformy, která byla v podstatě více asketická než intelektuální. A tak

²²⁷ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 270.

²²⁸ Srov. LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 822.

²²⁹ Srov. BENEŠ: op. cit., 125.

katedrální školy při biskupských rezidencích dokázaly pohotově odpovědět na aktuální potřeby doby. Staré klášterní školy fungují i nadále, ale již nehrají prvořadou úlohu. Oproti nim však přibývá katedrálních škol.²³⁰

„V průběhu staletí kolísal počet a kvalita západních církevních škol v závislosti na jednotlivých renesancích (karolinské a otonské), jež poznamenaly kulturní dějiny raného středověku. Ale ke skutečným změnám dochází až zhruba kolem roku 1100. To, co se obvykle nazývá renesancí 12. století, bylo především školskou revolucí. V celkově příznivých podmínkách (hospodářský rozmach, růst měst, obnovení obchodu a dopravy, reforma církve, restrukturalizace světské moci, znovuotevření středozevního prostoru) se školský systém od základu transformoval.“²³¹

5.1 Univerzity a jejich přínos

„Univerzita je jedním z velkých výtvorů středověku. Upevnila se jako korporativní instituce spojená s rozmachem měst a zastávala funkci dnešních vysokých škol. Dodnes se nepřestává vyvíjet, a přesto si zachovává významné středověké rysy.“²³²

Hlavní školská centra již nenacházíme na samotách, ale vznikala ve velkých městech. Utvářela se různým způsobem, převážně mimo prostředí klášterních a biskupských škol, které nebyly schopny reagovat na potřeby doby a ve svém konečném důsledku i v boji proti nim.

Je velmi pozoruhodné, že tyto univerzity si dokázaly udržet vlastní existenci a význam až do současnosti. Díky tomuto trvání tak máme k dispozici tradici a je zde určitá časová kontinuita mezi studenty před několika stoletími a nyní. Středověku tak vděčíme za vznik a rozvoj univerzit, které můžeme považovat za jeden z největších přínosů středověké kultury vůbec.²³³

První školy univerzitního typu vznikly v Itálii, kde byly stále živé vzpomínky na antickou vzdělanost. Dědictví starověké kultury tu bylo dále obohacováno intenzivním stykem s byzantskou i arabskou kulturou, jež do Itálie pronikaly z východu a jihu a mnohé převzaly z antického dědictví. Mezi nejvýznamnější patřily univerzity v Padově, Neapoli a Bologni. Od poloviny 12. století se však centrem evropské vzdělanosti na dlouhou dobu stala nově vzniklá univerzita v Paříži. Další školy nacházíme na území Anglie - nedosahují

---

²³⁰ Srov. SPUNAR Pavel a kolektiv: *Kultura středověku*, Praha: Academia, 1995, 84-85.

²³¹ LE GOFF a SCHMITT: op. cit., 823.

²³² Tamtéž 822.

²³³ Srov. SPUNAR: op. cit., 86.

však pověsti a mezinárodního věhlasu jako pařížská či boloňská univerzita, přesto mají svůj význam. Jedná se o Cambridge a Oxford. V této souvislosti je nutné také zmínit první založenou univerzitu severně a východně od Alp, kterou ze své moci českého krále založil v Praze roku 1348 císař Karel IV.²³⁴

Co však bylo na tu dobu radikální a pokrokové, je následující skutečnost - univerzity byly už od svých začátků otevřenou společností, jež se utvářela za spoluúčasti všech sociálních skupin obyvatelstva. Jednotlivé třídy i stavy měly stejná práva a univerzity byly přístupné všem potencionálním studentům. Díky tomuto vnímání tak vznikla specifická společenství univerzitních obcí, která se hierarchizovala podle jiných kritérií, než se členila středověká společnost. Sociální původ, postavení studentů a učitelů nehrály v tomto procesu rozhodující roli. Toto rovnoprávné vnímání, které bylo na svou dobu velmi specifické, můžeme pokládat za významné předznamenání příštích tendencí společenského vývoje. Samozřejmě je nutné brát v úvahu fakt, že přístup k získání akademické hodnosti se mohl aplikovat pouze jen v úzkém kruhu akademické obce a bylo to relativizováno faktickým tlakem majetkových rozdílů, přece jen můžeme aktuálně ocenit samo úsilí o uvedení zásady rovnoprávnosti do praxe. Vždyť na univerzitě se poprvé jako rovný s rovným měli možnost stýkat šlechtici s měšťany, bohatí s chudými, významní s nevýznamnými.²³⁵

„Vzdělání postupně přestávalo být výlučnou výsadou církve, začalo se šířit mezi měšťany, vesničany a rovněž do šlechtického prostředí. Ačkoliv byla středověká učenost výlučnou záležitostí mužů, vzdělání zasáhlo i ženskou část společnosti, proniklo do ženských řadů, do městských bratrstev a mezi posluchačky středověkých kázání.“²³⁶

V návaznosti na otevření studia je nutno zmínit i změnu formy vyučování. Byl zde zvýšený zájem o filozofickospekulativní myšlení a osou vyučování se stala dialektika. Základem studia se proto stala četba s výkladem textu, která byla doplňována řešením sporných otázek formou otázek a odpovědí. Tyto oblíbené disputace byly přístupné veřejnosti a obvykle se konaly v druhém adventním nebo čtvrtém a pátém týdnu v postním období.²³⁷

A tak můžeme pozorovat nárůst zájmu o vzdělávání ze dvou důvodů. Jeden spočíval v otevření univerzit všem třídám obyvatelstva a druhý byl hospodářský rozmach

---

²³⁴ Srov. BENEŠ: op. cit., 123.

²³⁵ Srov. SPUNAR: op. cit., 87.

²³⁶ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 271.

²³⁷ Srov. SPUNAR: op. cit., 88.

Evropy v 11. a 12. století, ve kterých nastaly velké hospodářské změny. Ty pak měly za následek zejména rozvoj měst, v nichž se rozrostla řemesla a s nimi i obchod. Toto zapříčinilo potřebu mladých vzdělaných lidí, kteří by měli praktické vzdělání a posléze by byli schopni rozvíjet tradici řemesel a obchodu či ujmout se řízení obce. Díky tomuto novému trendu byly zřizovány nižší střední školy, které své vyučování soustřeďovaly na výuku čtení, psaní a základní počty. Dále ve městech vznikala další druh školy, jež byl alternativou vedle již existujících klášterních a farních škol. Tyto školy učily své žáky psát a na rozdíl od nižších škol zde bylo vyučováno základům latiny a latinské konverzace. Můžeme tedy říci, že tento druh studia byl přípravou pro univerzitní vzdělání.²³⁸

S tím souvisí i úroveň studentů, kteří vstupovali na univerzitu. S jistotou můžeme prohlásit, že středověká společnost si příliš nepotrpěla na postupné vzdělávání, a tak univerzity neposkytovaly nejvyšší stupeň výuky, ale zároveň částečně i naše základní a střední vzdělání.²³⁹

„Složitá cesta středověkého školství, vycházející z pozdně římské rétorické školy, která původně sloužila zájmům měst, se tak v závěru své dráhy jakoby vrátila k výchozímu bodu. Města se stala znovu hegemonem školské politiky. Rozpadem městského školství končil kdysi starověk, renesancí městských škol se otevíral novověk.“²⁴⁰

V tomto kontextu vzniká nové povolání intelektuála, které vzniká až ve 12. století. Byl to člověk, který se velmi odlišoval od ostatních lidí. Nežil z výnosu pozemku, neživil se ani prací svých rukou. Je to osoba, jež se věnuje nějaké intelektuální činnosti a je ochotna své vědomosti předávat jiným.²⁴¹

„Na počátku byla města. Západní středověký intelektuál se rodí spolu s nimi. Zároveň s jejich rozmachem, vázaným na obchodní a průmyslovou funkci měst – anebo, skromněji řečeno, na jejich funkci řemeslnou – se v nich objevuje jako jeden z odborníků, kteří se usazují tam, kde se prosazuje dělba práce.“²⁴²

---

²³⁸ Srov. BENEŠ: op. cit., 123-125.

²³⁹ Srov. LE GOFF Jacques: Intelektuál ve středověku, Praha: Karolinum, 1999, 73.

²⁴⁰ SPUNAR: op. cit., 89.

²⁴¹ Srov. LE GOFF: Středověký člověk a jeho svět, 158.

²⁴² LE GOFF: Intelektuál ve středověku, 23.

5.2 Kniha a knihovny

*„Četba, v současnosti tak rozšířená, byla ve středověku jen omezená. Byla výsadou jen velmi malého okruhu vyvolených, což bylo částečně způsobeno nevzdělaností, ale také tím, že knihy byly velice drahé.“*²⁴³

V první řadě si musíme uvědomit, že mezi 2. a 4. stoletím našeho letopočtu se odehrával zápas mezi papyrovým svitkem a kodexem. Kodex měl oproti svitku spoustu výhod, a tak ve 4. století se setkáváme s převážně kodexovou formou. Tato změna neměla jen praktický důsledek pro čtenáře knih, ale dotkla se hlubokým způsobem literární tradice. Další dopad způsobilo dochování textů z předcházejících období. Proto tento úsek můžeme považovat za kulturně historický předěl, díky kterému se eliminovaly méně významné texty a byly zachovány texty, jež měly význam a hodnotu.²⁴⁴

*„Kniha pro univerzitní potřebu se zásadně liší od knihy raného středověku. Je projevem úplně nové technické, společenské i ekonomické situace. Stává se vyjádřením naprosto odlišné civilizace. Modifikuje se i samotné písmo, aby se lépe přizpůsobilo změněným podmínkám.“*²⁴⁵

Pro zachování a šíření vzdělanosti bylo nutné opisování knih a zakládání knihoven. Na první pohled se nám to může zdát malicherné, ale bez tohoto skrytého úsilí by pravděpodobně velmi těžko a zdlouhavě nastal rozmach vzdělávání.²⁴⁶

Středověké knihovny mají zásluhu na zachování starověkého písemnictví, ale také na opisování textů. Proto není divu, že knihovny byly velmi často spojeny s písařskými dílnami a školami. O jejich rozvoj se zasloužila benediktinská řehole, díky níž vznikala nová střediska knižní kultury. Tento rozvoj nebyl idylický, což bylo způsobeno úpadkem gramotnosti a barbarskými nájezdy. Knihovny však nebyly ve středu zájmu mocných. Díky postupné a skryté práci irských misionářů nastala renesance západoevropského mnišství. V kláštorech se začaly rozvíjet písařské dílny, a tak se mohly přepisovat knihy. Zde můžeme nalézt výchozí bod meziknihovnických kontaktů. Knihy putovaly z jednoho kláštera do druhého, půjčovalo se a vyměňovalo se, předávaly se informace z kraje do kraje, a tím rostlo přesvědčení o významu písemnictví pro rozvoj intelektuálního života.²⁴⁷

---

²⁴³ VERDON Jean: Volný čas ve středověku, Praha: Vyšehrad, 2003, 203.

²⁴⁴ Srov. SPUNAR: op. cit., 89-90.

²⁴⁵ LE GOFF: Intelektuál ve středověku, Praha, 79.

²⁴⁶ Srov. BENEŠ: op. cit., 124.

²⁴⁷ Srov. SPUNAR: op. cit., 90-91.

„Zakládání kněžských a klášterních knihoven vyvolalo potřeby církevních společenství. Zpočátku se jednalo pouze o knihy používané k bohoslužebným účelům, to znamená misály, evangeliáře, hymnáře, žaltáře, breviáře atd. Vedle těchto liturgických knih se nacházely dva další druhy děl: jedny vycházely z posvátných nauk, druhé se týkaly světských vědomostí. Jednotlivá díla byla rozšiřována díky práci kopistů.“²⁴⁸

Největší benediktinské kláštery neměly například v 9. a 10. století více než několik set svazků. Proslulou knihovnou s bohatě různorodým fondem měl například klášter svatého Martina v Toursu či ve Fuldě nebo katedrální knihovna v Yorku. Velmi zajímavá byla knihovna Karla Velikého, ačkoliv panovník zůstal nevzdělaným laikem, sloužila jeho knihovna učenému dvoru.

Posun ve vývoji přináší 13. století a s ním i konec výsadního postavení klášterů a biskupských sídel. Do popředí se dostává rozvoj města a současně i vznik kolejních knihoven při univerzitách. Byl zde vytvořen systém, který dal základ dnešnímu řádu knihoven. Kodexy nebyly volně k dispozici, ale bývaly připoutány řetězem, aby nemohly být zcizeny. A tak cenná rukopisná díla byla k dispozici všem studentům pouze k nahlédnutí, zbytek kodexů bylo možné si vypůjčit k individuálnímu studiu.

Sklonek první poloviny 15. století však způsobil radikální převrat. Jan Gutenberg vynalezl knihtisk, což znamenalo velmi rychlé, mechanické a méně pracné rozmnožování knih. Tento vynález byl pro lidstvo převratný, neboť způsobil radikální zrychlení a zkvalitnění předávání informací.²⁴⁹

5.3 Vzdělávání a výchova dětí

„I když vzdělání ve středověku bylo omezeno na hrstku vyvolených, stává se jeho teoretické vyžadování a důraz na rodinnou výchovu, jak je předkládají ve svých dílech středověcí literáti, pro mnohé medievalisty svědectvím, prokazujícím zájem aspoň určité části středověké společnosti dospělých o duchovní vývoj dětí a mládeže.“²⁵⁰

„Dětství se dělí v podstatě jen na dvě období: od narození do sedmi let zodpovídá za péči o dítě matka, která má ovšem k tomuto účelu k dispozici služebný personál. Od sedmi let přechází chlapec do všestranné péče otce, který zajišťuje jeho vzdělání a nabytí

---

²⁴⁸ VERDON: op. cit., 210.

²⁴⁹ Srov. SPUNAR: op. cit., 91-95.

²⁵⁰ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 54.

*praktických zkušeností. V osmnácti letech je čas na ženění a započetí samostatného života.*²⁵¹

Toto rozdělení můžeme použít i na venkovské prostředí s výjimkou služebného personálu. Dítě do sedmi let bylo vychovááno matkou a pak přechází pod otcův dohled. Tento přechod se však týkal pouze chlapců. Dívky zůstávají doma u matky až do svatby, aby se naučily všemu, co budou jednou potřebovat jako hospodyně v novém domě.²⁵²

Výchovné působení rodiny bývalo velice omezené a do školy chodilo zcela zanedbatelné procento dětí z celé dětské populace. Děti, které odrostly kojeneckému věku a ještě nepomáhaly v domácnosti, byly odkázány samy na sebe ve svých zábavách. Jednalo se o věk mezi třemi až sedmi lety.²⁵³

Z předchozích kapitol jednoznačně vyplývá tvrzení, že prioritu měli chlapci před dívkami. Tento trend lze vidět i v přístupu ke vzdělávání. Úroveň výchovy a vzdělávání zároveň záviselo ve velké míře na finančních schopnostech rodičů a toto vše bylo omezeno stavovskou příslušností rodiny. Je pochopitelné, že děti na venkově byly připravovány na praktický život jiným způsobem, než synové řemeslnických mistrů z velkých měst. Další odlišnosti nacházíme u potomků mužského pohlaví, kteří pocházeli z královských rodin.²⁵⁴

Co však bylo společné pro oboje pohlaví, byla znalost základních modliteb. Děti do sedmi let měly znát základní modlitbu Otče náš a dále vyznání víry.

K výchově se používalo i koště, které uplatnilo svoji funkci zvláště pro neposlušné děti. Nedílnou součástí dětského světa byly hry, o kterých víme z různých středověkých pramenů a archeologických nálezů.²⁵⁵

*„V životě malých dětí zaujímaly hry významné místo. V hrobech barbarů, ale i Galorománů nacházíme figurky, ptáky vyrobené z pálené hlíny nebo panenky ze slonové kosti. V těžké době byly velmi oblíbené také hry s káčou a s míčem.*²⁵⁶

Toto již bylo analyzováno. Děti se věnovaly svým hrám v rámci volného času. Otázkou stále zůstává, kolik času jim zbývalo na jejich dětské hry. Je pochopitelné, že priorita byla pomoc v rodině a poté následovaly dětské hry. Jiný postoj bychom našli u dětí z královských rodin.

---

²⁵¹ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 19.

²⁵² Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 266-267.

²⁵³ Srov. PETRÁŇ a kolektiv: Dějiny hmotné kultury I⁽²⁾, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, 899.

²⁵⁴ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 13.

²⁵⁵ Srov. NODL a ŠMAHEL: op. cit., 419.

²⁵⁶ VERDON: op. cit., 130.

5.3.1 Dítě v královské rodině

„U vyšších vrstev lze téměř s určitostí předpokládat, že dbaly o výchovu svých potomků, které bylo nutno vybavit ctnostmi, jimiž se honosili příslušníci jejich stavu, spjatého s tradicí určitého životního stylu.“²⁵⁷

Tyto děti byly předurčeny k vládnutí. Právě pro tuto kategorii máme k dispozici různorodé prameny, které nám dokládají, jakým způsobem probíhala výchova a vzdělávání mladého aristokrata.

Dle dobových pramenů je zde upozorněno na dvě hlavní nebezpečí, která novorozeněti hrozí. V první řadě se jedná o to, aby po nakojení nezůstalo dítě bez dohledu. Na královském dvoře tak platilo ustanovení, že vedle samotné kojné dohlížela na dítě nezávislá druhá služebná v případě, kdyby kojná usnula, aby se o dítě mohla postarat. V druhé řadě šlo o upozornění, že s malým dítětem se musí zacházet velmi opatrně, protože se může lehce zranit. Toto ustanovení platilo zvláště při zdvihání a ukládání.²⁵⁸

Obě uvedené obecné zásady platily nejen pro královskou rodinu, ale můžeme říci i pro celou společnost. Je pochopitelné, že chudá rodina si nemohla dovolit kojnou či druhou služebnou, přesto bylo nutné dítě hlídat a zacházet s ním velmi opatrně.

Dostáváme se do další fáze dětství, kterou můžeme definovat jako „předškolní věk“. Matka měla dohlížet na tyto zásady:

- dodržování střídmosti v jídle a dbát na to, aby se dítě nepřejídalo sladkostmi nebo ovocem
- při výchově se může použít mírných tělesných trestů
- dítě má vyrůstat v kolektivu vrstevníků a současně být pod dozorem pověřené osoby, která zodpovídá za jeho bezpečnost
- dítě se má vyhnout větším sportovním aktivitám, aby si nezpůsobilo zranění

Zhodnotíme-li tyto zásady, pouze některé z nich mají obecnou platnost. Je zde zdůrazněna výjimečnost dítěte aristokratického původu a jeho osobní ochrana. S rozporuplným pocitem je možno hodnotit poslední zásadu (autor pravděpodobně vychází ze své neblahé osobní zkušenosti).²⁵⁹

---

²⁵⁷ JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 54.

²⁵⁸ Srov. tamtéž 13-16.

²⁵⁹ Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 13-16.

5.3.2 Dítě od sedmi let

Synové přibližně v sedmi letech přecházejí pod otcovu výchovu. Tento přechod, který měl formálně zajistit převzetí otcovy vlády nad výchovou, se v českých zemích nazýval postřížiny. Jádrem tohoto obřadu bylo první stříhání vlasů. O tomto se můžeme dočíst ve svatováclavské legendě, kdy otec, kníže Vratislav I., provedl obřad se synem Václavem v kostele Panny Marie na Pražském hradě. Toto stříhání je spíše obřadem rodinným a zpravidla se netýká dívek.²⁶⁰

Jiný osud potkával chlapce, kteří byli předurčeni k vládě. Pohlíželo se na ně jako na malé dospělé. Toto podporovala vojenská výchova, jíž se chlapcům dostávalo od nejtútlejšího věku.²⁶¹

Zodpovědnost za výchovu svého syna přijímá otec, který vybere vhodného učitele. Ten má chlapce naučit číst a psát. Dále musí zvládnout latinu, němčinu a samozřejmě je mateřský jazyk. Další potřebné vzdělávání je na uvážení otce, který také musí zajistit, aby se dospívající mladík vyhnul špatné společnosti a jejím nástrahám.

Je pochopitelné, že tuto možnost měli jen jedinci z bohatých rodin, a tak dospívající synové z méně zámožných rodin vstupovali již ve středním dětském věku, tj. od 12 do 13 let, jako tzv. pážata do služeb mocnějších rodů.²⁶²

Jestliže syn dovrší potřebný věk, je uzavřen sňatek dle zvyklostí, které jsou uvedeny ve třetí kapitole.

„Zatímco chlapci mohli od sedmého roku navštěvovat městské školy, kde se seznamovali se základy čtení, psaní a počítání, dívky zůstávaly v rodičovské domácnosti. Dcery zámožnějších měšťanů mohly sice určitou výchovu získat i doma, ovšem zřídka od soukromého učitele. Učily se číst v mateřském jazyku, méně často už psát nebo počítat, učily se zásadám křesťanské víry, modlitbám, mravnému chování a společenským způsobům. V této souvislosti nelze zapomínat na jisté vzdělání pro domácnost, k němuž patřilo také předení. Z mladých měšťanek měly být stejně jako ze šlechtíčen vychovány zbožné, skromné a poslušné ženy, které přijmou svou úlohu manželek a matek. Dobové spisy se omezují na tři body: cudnost, modlitba a mlčení!“²⁶³

²⁶⁰ Srov. SMETÁNKÁ: op. cit., 266-267.

²⁶¹ Srov. NODL Martin: Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku, 33.

²⁶² Srov. JIRÁNEK a KUBEŠ: op. cit., 20-22.

²⁶³ NODL a ŠMAHEL: op. cit., 419.

5.4 Změny v přístupu ke vzdělání během středověku

Při pohledu na raný středověk dospějeme ke zjištění, že ženy velmi často získávaly lepší vzdělání než jejich manželé. Postupem času se tyto poměry mění. Stále více se investuje do vzdělání chlapců a dívky zůstávají mimo tento zájem. Vysvětlení nacházíme ve finanční stránce, protože dívka potřebovala věno. V tomto ohledu je nutné brát na zřetel náklady na studium, a proto otcové raději investovali do finanční vybavenosti svých dcer do dalšího života. Toto byl hlavní důvod a další příčiny můžeme vidět v celkovém vnímání společnosti, která podporovala vzdělávání chlapců. Úloha ženy je jasně vymezená. Očekává se od ní pouze reprezentace, tj. má umět hrát na nějaký hudební nástroj, zpívat a konverzovat francouzským jazykem. Vyloučeno je však, aby se srovnávala s mužem v pracovní oblasti. Tato oblast patří výlučně mužům.²⁶⁴

Příchodem vrcholného středověku můžeme pozorovat vývoj, který směřuje k silnější diferenciaci mezi pohlavími. Ještě ve 14. století máme zprávy o tom, že každé druhé dítě (výslovně uvedeno chlapci i děvčata) navštěvovalo školu. Později se začala klást otázka, zda je to vhodné i pro dívky. Převažoval zde názor, že dívky mají zůstat nevědomé a učit se domácí práci. Zároveň bylo připuštěno, aby se šlechtičny a řeholnice naučily psát. V této době se měnil obecný názor na vzdělání, který dával jednoznačně přednost mužům.²⁶⁵

„Od 15. století pozorujeme odlišný přístup ke vzdělávání chlapců a dívek. Synové měšťanů navštěvují univerzity, které se nyní množí i ve střední Evropě a kde najdeme ženu nanejvýš jako romanticko-dobrodružnou výjimku. Vývoj vzdělání tak dostal v pozdním středověku směr, který pro ženy znamenal závažný handicap v pracovním životě. Vzdělanci neustále dobývali nové pozice: drali se do městských rad stejně jako do zeměpanských kolegiálních úřadů. Lékaři, notáři, licenciáti a prokurátoři studovali na univerzitách. Naopak ženy zatlačoval nedostatek akademického vzdělání do stále podřízenějších, druhořadých a pouze pomocných pozic. Pečovaly o nemocné, ale neléčily, vychovávaly děti, ale ne na nových humanistických gymnáziích, nezastávaly vedoucí úřednické funkce a nemohly se stát soudci.“²⁶⁶

²⁶⁴ Srov. ENNENOVÁ: op. cit., 252-253.

²⁶⁵ Srov. PERNOUDOVÁ: op. cit., 60-61.

²⁶⁶ ENNENOVÁ: op. cit., 252.

V tomto období tedy můžeme hledat kořeny znevýhodnění ženy nejen v pracovním životě, které ještě po několik století potrvá, než se osoba něžného pohlaví probouje do společnosti mužů. Dá se říci, že tento důsledek pocítujeme až do současné doby.

Závěr

V této diplomové práci jsem se snažil odkrýt vnímání dětství ve středověké společnosti. Všechny vyvozené závěry se pohybují v oblasti „s největší pravděpodobností“. Na základě studia pramenů a literatury jsem došel k závěru, že dětství ve středověku existovalo, ale v jiné podobě, než jak je známe v současnosti. Existovaly různé faktory, které měly rozhodující vliv na utváření dětství a percepce tohoto specifického období lidského života. Rodiče měli určující slovo, jakým směrem se mají ubírat životní osudy jejich dětí a v konečném důsledku to ovlivnilo i prožívání dětství. Ze zkoumání jasně vyplynul fakt, že dívky měly těžší pozici než potomci mužského pohlaví. Tato diferenciací je neměnná a kontinuuje dále životem v dospělosti. Rozdíly jsou zachyceny u dětí z chudých rodin oproti potomkům z královských rodů.

Děti měly své hračky a své oblíbené hry, což nám potvrdily archeologické výzkumy. Čas her se převážně týkal dětí od tří do sedmi let. Prožívání bezstarostného dětství nebylo umožněno široké dětské populaci, neboť se zde setkáváme s vysokou kojeneckou a dětskou úmrtností. Proto si rodiče přáli, aby z těchto dětí co nejrychleji vyrostli dospělí jedinci. Již během svého dětství byly děti zapojeny do domácnosti rodičů. Dcery zůstávaly doma s matkou, aby se naučily pečovat o dům a o mladší sourozence. Synové trávili svůj čas se svým otcem, který jim postupně předával své zkušenosti ohledně vedení řemeslnické dílny či hospodářství. Dítě však nebylo ceněno příliš vysoko, ale to nebránilo rodičům, aby své potomky milovali. Přesto většina autorů se přiklání k tvrzení, že v kojeneckém věku byla náklonnost rodičů k dětem vlažnější než v pozdějších letech. Z uvedených pramenů a souvislostí se přikláním k názoru, že tato hypotéza se týkala pouze části dětí a nemůže být aplikována na celou dětskou populaci.

Specifický pohled na dětství lze spatřit v královských rodinách, kde děti byly považovány za malé dospělé již od nejtělejšího věku. Tito královští potomci byli využíváni či lépe řečeno zneužíváni svými otci k jejich politickým záměrům. Neváhali svoje děti zasnoubit ve velmi mladickém věku a stejně postupovali při rozvázání těchto zasnub. Jejich prioritou nebyly potřeby svých dětí, ale touha po větší moci a rozšíření svého království. Je možno se setkat i s případy, kdy děti uzavíraly manželství v nejnižším možném povoleném věku. Pak následoval sexuální styk, který dovršil platnost uzavřeného manželství a kvůli němuž mohly následovat různé sexuální poruchy. Politické zájmy však měly absolutní přednost před dětmi, a proto jejich dětství bylo potlačováno a jako by vůbec neexistovalo.

Osobitou kapitolu tvoří dívky, které již od svého narození byly považovány za méněcenné. Díky křesťanskému pohledu na svět nastal posun ve vnímání při narození potomka ženského pohlaví. Ještě v počátcích raného středověku máme k dispozici prameny o tom, že dcery byly usmrcovány. Tyto otřesné případy také nacházíme během celého středověku a ještě bude nějakou dobu trvat, než tento jev zcela zanikne. Později byla některé děvčátka odkládána ve špitálech, kde měly větší šanci na přežití. Přesto jejich úloha je oproti chlapcům podřazená a tento trend je znatelný během celého života až do smrti. Klíčová úloha ženy je zachování rodu a dalšími úkoly jsou péče o děti, dům, příprava i úschova jídla a další potřeby, které souvisí s rodinou. Muž má ve vztahu dominantní postavení, které vycházelo z biblického pojetí Adama a Evy.

V této souvislosti je nutné poznamenat, že tento pohled na odlišnosti pohlaví můžeme evidovat rovněž v přístupu ke vzdělávání. Zatímco chlapci se mohou plně věnovat rozvoji svých intelektuálních schopností na univerzitách, dívky zůstávají v domácnosti a připravují se na budoucí manželský život.

Co se týká vlivu křesťanství na středověkou společnost, již byl zmíněn jeden aspekt. Další je možno vidět v dodržování různých náboženských zákazů převážnou částí obyvatelstva. Chtěl bych také vyzdvihnout křest, který postupně pronikal do tehdejšího povědomí. Přesto je možno se setkat i s projevy magických úkonů, svátost křtu dostává větší duchovnější smysl a velmi pomalým způsobem se usazuje a hlouběji proniká do středověké společnosti.

Celkově je možno definovat, že dětství ve středověku bylo velmi různorodé a byly zde různé přístupy ke vnímání této specifické fáze lidského života. Rodiny tehdejší společnosti braly děti svým originálním způsobem v závislosti na svém společenském i majetkovém postavení a záleželo také na pohlaví dítěte.

Dětství ve středověku je velmi obsáhlé téma. Ve své diplomové práci jsem se snažil pojmout obecný pohled celé společnosti na kategorii dětství. A proto si myslím, že toto téma by si zasluhovalo další bádání při pronikání do hlubších souvislostí a důsledků.

Seznam použité literatury

Primární literatura

Bible, český ekumenický překlad, 1995

BLÁHOVÁ, Marie: *Kosmova kronika česká*, Praha: Svoboda, 1972

BLÁHOVÁ, Marie: *Kronika doby Karla IV.*, Praha: Svoboda, 1987

LUDVÍKOVSKÝ, Jaroslav: *Kristiánova legenda*, Praha: Vyšehrad, 1978

ŽITAVSKÝ, Petr: *Zbraslavská kronika*, Praha: Svoboda, 1976

Sekundární literatura

BENEŠ, Zdeněk: *Dějiny středověku*, Praha: Práce, 1997

BERGDOLT, Klaus: *Černá smrt v Evropě. Velký mor a konec středověku*, Praha: Vyšehrad, 2002

DENZLER, Georg: *Zakázaná slast. Dva tisíce let křesťanské sexuální morálky*, Brno: CDK, 1999

ENNENOVÁ, Edith: *Ženy ve středověku*, Praha: Argo, 2001

HORSKÁ Pavla, KUČERA Milan, MAUR Eduard a STLOUKAL Milan: *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha: Panorama, 1990

JIRÁNEK Tomáš a KUBEŠ Jiří: *Dítě a dětství napříč staletími. 2. pardubické bienále*, Univerzita Pardubice, 2002

LE GOFF Jacques a SCHMITT Jean-Claude: *Encyklopedie středověku*, Praha: Vyšehrad, 2002

LE GOFF, Jacques: *Intelektuál ve středověku*, Praha: Karolinum, 1999

LE GOFF, Jacques: *Středověký člověk a jeho svět*, Praha: Vyšehrad, 2003

MÄRTLOVÁ, Claudia: *101 nejdůležitějších otázek. Středověk*, Velké Bílovice: TeMi CZ, 2007

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Vyšehrad: Praha

NODL, Martin: *Dětství v předmoderní době*, in: *Souvislosti* 4 (1996)

NODL, Martin: *Dvě tváře dětství. Malí dospělí a děti-hříšníci ve středověku*, in: *Dějiny a současnost* 1 (2006)

NODL Martin, ŠMAHEL František: *Člověk českého středověku*, Praha: Argo, 2002

PERNOUDOVÁ, Régine: *Žena v době katedrál*, Praha: Vyšehrad, 2002

PETRÁŇ a kolektiv: *Dějiny hmotné kultury I⁽²⁾*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985

REJCHRTOVÁ Noemi: Dětská otázka v husitství, in Československý časopis historický 28 (1980)

SEIBT Ferdinand: Lesk a bída středověku, Praha: Mladá fronta, 2000

SMETÁNKA Zdeněk: Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života, Praha: Lidové noviny, 2004

SPUNAR Pavel a kolektiv: Kultura středověku, Praha: Academia, 1995

VERDON Jean: Volný čas ve středověku, Praha: Vyšehrad, 2003

http://cs.wikipedia.org/wiki/Franská_říše

Abstract

Title: **Childhood in the Middle Ages**

keywords:

marriage

family

childhood

differences between female and male children

education

This thesis aims to describe the life of children in the Middle Ages. Due to the woman's inferior social status, female children had a more difficult position than males. This is then reflected in access to education. While young men went to university, young women stayed at home and learnt all they would later need in their married lives.

Nevertheless, differences in individual families' approach to children must not be overlooked. Royal offspring would be used to further the interests of their fathers; their childhood was therefore virtually non-existent. Children from poorer families would have to take part in their parents' labours and how much time they were able to devote to children's games still remains a big unknown. Some contemporary sources mention children's games and archaeological excavations prove the existence of children's toys. However, children were generally viewed as small adults and parents would wish their small children to grow up into independent adults as soon as possible. This desire was also due to high infant and child mortality.

In conclusion, although childhood would most likely have existed in the Middle Ages, it only could have done so in a perspective markedly different from how we view it today.

Resumé

Jméno a příjmení autora:	Bc. Pavel Sládek
Název práce:	Dětství ve středověké společnosti
Instituce:	Katolická teologická fakulta UK v Praze
Počet znaků:	170 289
Klíčové pojmy:	manželství rodina dětství rozdíly mezi dívkami a chlapci vzdělání

Tato diplomová práce popisuje percepci dětství ve středověku. Děti ve specifickém pohledu byly vnímány jako malí dospělí, a proto jejich prožívání dětských her bylo do značné míry potlačeno. Odlišné pohledy na dětství je možno nalézt v chudých a královských rodinách. Další diferenciaci lze vysledovat v přístupu mezi pohlavím. Zatímco chlapci byli zvýhodňováni od svého narození, dívky plní druhořadou úlohu. Tyto rozdíly pak dále kontinuují do dospělosti a promítají se do přístupu nejen ke vzdělání a výchově, ale i ve společenském či manželském životě. V této souvislosti je nutno vyzdvihnout pozitivní vliv křesťanského učení na tehdejší společnost.